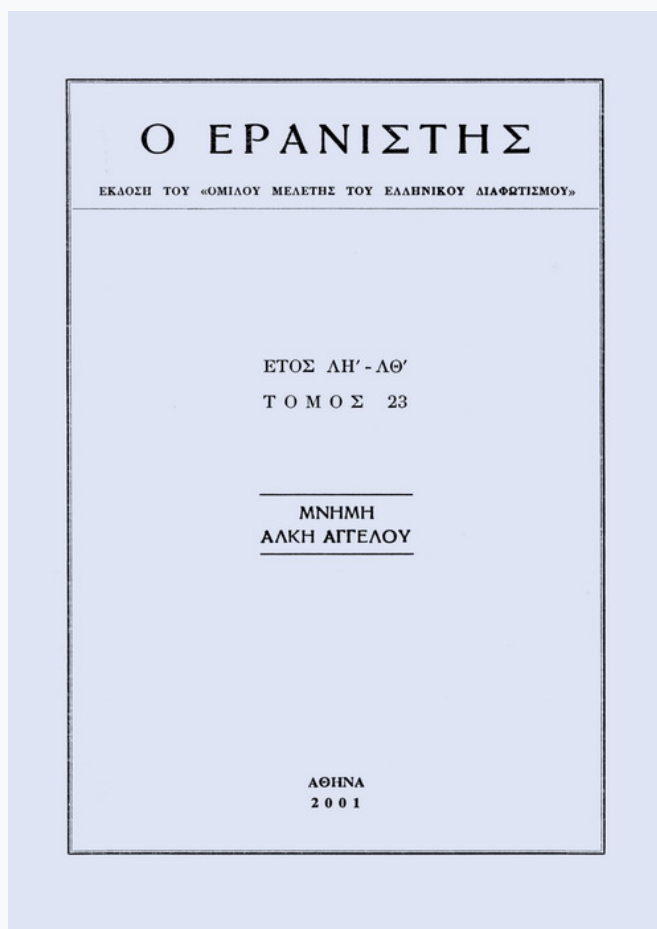

The Gleaner

Vol 23 (2001)

In Memoriam of Alkis Angelou

Ανέκδοτα χειρόγραφα του ιερέα
Παναγή/Μαρίνου Φωκά. (Επιτομή Γραμματικής
1810, Επιτομή Λογικής 1811, Τί εστιν Άνθρωπος
1811)

Γιώργος Γ. Αλισανδράτος

doi: [10.12681/er.162](https://doi.org/10.12681/er.162)

To cite this article:

Αλισανδράτος Γ. Γ. (2001). Ανέκδοτα χειρόγραφα του ιερέα Παναγή/Μαρίνου Φωκά. (Επιτομή Γραμματικής 1810, Επιτομή Λογικής 1811, Τί εστιν Άνθρωπος 1811). *The Gleaner*, 23, 191–218. <https://doi.org/10.12681/er.162>

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΙΕΡΕΑ ΠΑΝΑΓΗ/ΜΑΡΙΝΟΥ ΦΩΚΑ

(*Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς 1810, Ἐπιτομὴ Λογικῆς 1811,
Τί ἐστὶν Ἄνθρωπος 1811*)

Μνήμη τοῦ ἀξέχαστου Λίνου Πολίτη
(ὁ ὁποῖος τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1965 μοῦ
ἐπέστησε τὴν προσοχὴν σὰ ἐν λόγῳ χειρόγραφῳ)

Α'. Συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν ὡς ἄνω χειρογράφων

ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ ΓΙΑ ΤΡΙΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΒΙΒΛΙΑ τοῦ ἱερέα-διδασκάλου Παναγιῆ/Μαρίνου Φωκά, τοῦ κλάδου τῶν Φωκά-Γεωργακιάτων ἀπὸ τὴν Κεφαλληνία, ποῦ ἔζησε στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα στὸ νησί του καὶ μετὰ τὸ 1802 στὴν Κέρκυρα.¹ Καὶ τὰ τρία ἔχουν γραφεῖ στὴν Κέρκυρα καὶ εἶναι αὐτόγραφα, σὲ 8ο σχῆμα, ἔξοχα καλλιγραφημένα, ὁμοιόμορφα δεμένα καὶ ἀνέκδοτα. Βρίσκονται στὸ Τμήμα Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (ΕΒΕ) καὶ διατηροῦνται σὲ ἀριστη κατάσταση.

Τὸ χρονολογικὰ πρῶτο ἐπιγράφεται *Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον* καὶ ἔχει ἀριθ. 2944 στὸν χειρόγραφο Κατάλογο τῆς ΕΒΕ («Περιγραφικὸς Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων. Ἄρ. 2841-2980»· κύριος συντάκτης ὁ Λίνος Πολίτης). Ἔχει χρονολογία 12 καὶ 21 Νοεμβρίου 1810 Ε.Π. καὶ σελίδες 173 (ἢ 170 κενή). Εἶναι ἐπιτομὴ καὶ μετάφραση τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρως (μὲ ἐρωταποκρίσεις) καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη Μαυροκορδάτου-Μπαλατατζῆ, ποῦ βρίσκεται στὴν ΕΒΕ.

Τὸ χρονολογικὰ δεύτερο ἐπιγράφεται *Ἐπιτομὴ Λογικῆς εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον* καὶ ἔχει ἀριθ. 2945 στὸν ὡς ἄνω χειρόγραφο Κατάλογο τῆς ΕΒΕ. Ἔχει χρονολογία 28 Ἰανουαρίου 1811 Ε.Ν. καὶ σελίδες 130 (οἱ 125-126 κενές)· ἀκολουθοῦν 2 φύλλα κενὰ καὶ κατόπιν 7

1. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ ὅσα γράφει ὁ ἴδιος στὴν «Εἰδησιν πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας» τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2944 χειρογράφου τῆς ΕΒΕ, *Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς* (βλ. παρακάτω).

«δένδρα») φιλοσοφικά, πολύ επιμελημένα, σὲ ιδιαίτερα φύλλα πτυσσόμενα. Εἶναι συναγωγή διδαγμάτων Λογικῆς καὶ Φιλοσοφίας «ἀπὸ διαφόρων ἐμπείρων καὶ Ἰταλοῦς συγγραφεῖς» κατὰ τὸν Παναγῆ/Μαρίνο Φωκά, μὲ ἐρωταποκρίσεις. Προέρχεται καὶ αὐτὸ ἀπὸ τῆ Βιβλιοθήκη Μαυροκορδάτου-Μπαλτατζῆ.

Τὸ χρονολογικὰ τρίτο ἐπιγράφεται *Τί ἐστὶν Ἄνθρωπος* καὶ ἔχει ἀριθ. 1176 στὸν Κατάλογο Χειρογράφων τῆς ΕΒΕ (Ἰωάννου Σακκελιῶνος καὶ Ἀλκιβιάδου Ι. Σακκελιῶνος, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου καὶ Λιθογραφείου, 1892). Ἔχει χρονολογία 2 Ὀκτωβρίου 1811 καὶ σελίδες 164 (οἱ 4-6 καὶ 161-162 κενές). Τὸ προσέφερε στὴν ΕΒΕ ὁ Παῦλος Λάμπρος, πατέρας τοῦ ἱστορικοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, τὸ 1850.² Εἶναι μετάφραση «εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον» ἐνὸς μέρους ἀπὸ τὸ γαλλικὸ ἔργο *Τὸ Θέμα τῆς Φύσεως*, ὅχι ὅμως ἀπὸ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ ἀπὸ ἰταλική του μετάφραση. Στὸ ἐξῆς θὰ ἀναφέρεται μὲ τὸν τίτλο *Τί ἐστὶν Ἄνθρωπος ἢ Περὶ φύσεως Ἀνθρώπου*.

Καὶ τὰ τρία αὐτὰ χειρόγραφα ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο Λίνου Πολίτη καὶ Μαρίας Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αἰώνα. Συνοπτικὴ καταγραφή», *Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης (ΜΙΕΤ)*, τόμ. ζ' (1988-1992), Ἀθήνα 1994, σσ. 593 (*Παναγῆς Φωκᾶς ἐκ Κεφαλληνίας*, «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου») καὶ 595 (*Παναγιώτης Φωκᾶς ἱερεὺς Κεφαλληνναῖος*, «*Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς*») καὶ «*Ἐπιτομὴ Λογικῆς*») — καὶ παραπεμπτικὰ λήμματα στὶς σσ. 545 (*Μαρίνος Φωκᾶς*) καὶ 592 (*Παναγῆς Φωκᾶς*).

Β'. Ἀναλυτικότερη παρουσίαση τῶν τριῶν χειρογράφων

1. — Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2944 γφ ἔχει τὸν ἀκόλουθο τίτλο (στὴ σ. 1):

Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον ἀμερωθεῖσα τῷ ἐξοχοτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Φραγγίσκῳ Σα-

2. Στὴ σ. β' τοῦ σταχώματος ἔχει κολληθεῖ μιὰ ἐτικέτα, στὴν ὁποία εἶναι γραμμένα τὰ ἐξῆς:

*Ἀριθ. 14
Τῆ δημοσίᾳ τῶν Ἀθηνῶν βιβλιοθήκῃ
Π. ΛΑΜΠΡΟΣ
ὁ ἐκ Καλαρῶντων τῆς Ἠπείρου
προσφέρει
Κερκόρα τῆ 18 Ὀκτωβρίου 1850.*

βερσίω Λονζελοτ Στρατηγῶ τετραφαλαγγίας καὶ Γενικῶ Διοικητῆ τῶν Ἰονικῶν Νήσων³ παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν ἱεροεῦσι Παναγῆ Φωκᾶ Κεφαληναίου κατὰ τὸ αἰὶ ἔτος Νοεμβρίου ιβ' ἐν Κερκύρα.

Στις σσ. 3-4 ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἀφιέρωση:

Τῶ ἐξοχοτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Φραγγίσκῳ Σαβερίῳ Λονζελοτ Στρατηγῶ τετραφαλαγγίας καὶ Γενικῶ Διοικητῆ τῶν Ἰονικῶν Νήσων⁴

Ἐξοχότατε,

Περιττὸν καὶ πάντῃ ἀνωφελὲς εἶναι, ὃ Ἐξοχότατε Ἀθθέντα, νὰ ἐπιχειρισθῶ νὰ ὑφάνω τὸ ἐγκώμιον τῶν λαμπρῶν καὶ ἐξαίρετων ἀρειῶν ὁποῦ πλουσιοπαρόχως στολιζοῦν τὸ σεβάσμιον ὑποκείμενόν τῆς. Ὅλοι τέλος πάντων μὲ τελειότητα τὰς γνωρίζουν, οὔτε εὐρίσκεται σχεδὸν τινὰς ἀπὸ τούτους κατοίκους τούτων τῶν Ἰονικῶν Νήσων, ὁποῦ ὑποκάτω εἰς τὴν ὑμετέραν γλυκυτάτην Διοίκησιν, νὰ μὴν ἐσύναξε εἰς πλῆθος τοὺς πλέα ἀφελίμους καὶ σωτηριώδεις καρπούς.

Παρακινήμενος ὅμως ἀπὸ τὸν πλέα ζωντανὸν καὶ εἰλικρινῆ στοχασμὸν τῆς ὑπολήψεως καὶ ἐδλαβείας ὁποῦ εἰς ἐμὲ ἐξύπνησαν τὰ ἀσύγκριτα προτερήματα τοῦ ὑμετέρου νοός, καὶ τῆς γενναιοτάτης αὐτῆς καρδίας, ἀθθαδιάζω ταπεινῶς νὰ τῆς προσφέρω τὸ παρὸν εὐτελὲς πονημάτιον, γέν-

3. Τὰ χφφ ὑπ' ἀριθ. 2944 Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς (1810) καὶ 2945 Ἐπιτομὴ Λογικῆς (1811) εἶναι ἀφιερωμένα στὸ Γάλλο στρατηγὸ Φραγκίσκο Σαβέριο Donzelot (François Xavier Donzelot, 1764-1843), ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὰ τέλη Μαρτίου τοῦ 1808 ἦταν Διοικητῆς τῶν Νησιῶν τοῦ Ἰονίου. Βλ. Γερασίμου Μαυρογιάννη, Ἱστορία τῶν Ἰονίων Νήσων ἀρχομένη τῶ 1797 καὶ λήγουσα τῶ 1815 κτλ., ἐν Ἀθήναις 1889, τόμ. Β', σσ. 195-196 (καὶ φωτογραφικὴ ἐπανεκδόση μὲ Εὐρετήριο [τοῦ Γ. Πλουμίδη], Βιβλιοπωλεῖο Διονυσίου Νότη Καραβία, Ἀθήνα 1984). Πρόκειται γιὰ τοὺς Γάλλους τοῦ Ναπολέοντος, στοὺς ὁποίους παραχωρήθηκαν τὰ Νησιά τοῦ Ἰονίου μὲ τὴ Συνθήκη τοῦ Τιλσίτ, 8 Ἰουλίου 1807. Ὁ στρατηγὸς Donzelot προηγουμένως ἦταν Διοικητῆς τῆς Κεφαλληνίας καὶ τώρα διαδέχθηκε τὸ στρατηγὸ Berthier στὴ Διοίκηση τῶν Νησιῶν. Πρβλ. καὶ Ἐμμ. Ροδοκανάκη, Ὁ Βοναπάρτης καὶ αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι. Ἐπισόδιον τῶν κατακτήσεων τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς πρώτης Ἀδτοκρατορίας (1797-1816), «Προλεγόμενα» Σπυρίδωνος Γ. Παππᾶ, μετάφρασις Νοεμῆς Α. Ζωηροῦ-Πασσαῆ, Ἐταιρεία πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑπτανησιακῶν Μελετῶν - 5, Κέρκυρα 1937, σσ. 221 κ.έ. Ἐπίσης Jacques Baeyens, *Les Français à Corfou (1797-1799 et 1807-1814)*, Athènes 1973, σσ. 83-139, «Le gouvernement du général Donzelot 1808-1814».

4. Τὰ κείμενα τοῦ ἱερέα-διδασκάλου Παναγῆ/Μαρίνου Φωκᾶ μεταφέρονται ἐδῶ μὲ τίς ἀνορθογραφίες τους. Παρακαλεῖται ὁ ἀναγνώστης νὰ μὴ νομίζει ὅτι πρόκειται γιὰ τυπογραφικὰ λάθη. Πολὺ μικρὴ ἐπέμβαση ἔγινε στὴ στίξ.

νημα τῶν ἀδυνάτων μου γραμματικῶν γυμνάσεων, ἔχοντας θάρσος ὅτι ἡ ἀγαθοσύνη τῆς ὑμετέρας καρδίας θέλει καταδεχθῆναι τὸ δεχθῆναι, καὶ νὰ θεωρήσῃ μὲ συμπαθητικὸν ὄμμα τὴν παραμικρὰν τούτην πραγματείαν, ἢ ὅποια ἀγκαλὰ καὶ νὰ εἶναι ὀλίγον τι εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς, δὲν θέλει εἶναι ὁμῶς τελείως ἀνοφελῆς εἰς τούτους τοὺς ὁμογενεῖς μου Νέους, τῶν ὁποῶν ἡ εὐτυχία δὲν ἐστάθη ποτὲ ἀδιάφορος εἰς τὴν πατρικὴν καρδίαν τῆς Ὑμετέρας Ὑποχότου.

Λαμβάνω τούτην τὴν στιγμὴν διὰ νὰ λάβω τὴν τιμὴν νὰ κάμω γνωστὸν πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ὑποχότου τοὺς στοχασμοὺς τῆς βαθυτάτης μου εὐλαβείας.

Κερκόρα 1810 Νοεμβρίου 21 Ε. Π.

Τῆς Ὑμετέρας Ὑποχότου
ἐν ἱεροῦσι ταπεινὸς δούλος
Παναγῆς Φωκάς

Στις σσ. 5-6 ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη Εἴδησις πρὸς τοὺς ἀναγνώσκοντας:

Ἡ κλίσις καὶ ἔφρεσις, ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἀφιλόκερδος ἀγάπη ὅπου ἐξ ἀρχῆς ἀπόσφερα πρὸς τοὺς ἀγαπητούς μου μαθητάς, ὁ θερμὸς ζήλος ὅπου πάντοτε ἔλαβα διὰ νὰ τοὺς ὠφελήσω, φωτίζοντάς τους κατὰ τὴν δύναμίν μου, καὶ διὰ νὰ τοὺς ἐγκολύνω περισσότερον τὸν τρόπον εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ μαθήματος, μὲ ἐπαρακίνησαν ἕως ἀπὸ τοὺς 1801, εὐρισκόμενος ἀκόμη εἰς τὴν πατρίδα μου, νὰ ἐξηγήσω εἰς τὸ ἀπλοῦν τὰς ἀρχὰς τῆς Γραμματικῆς Κωνσταντίνου Λασκάρου,⁵ καὶ νὰ συνθέσω μὲ αὐτὰς μίαν Ἐπιτομὴν Γραμματικῆς, μάλιστα ὅπου εἰς τὴν ἀπλὴν ὁωμαῖκὴν διάλεκτον, μὲ ὅλον ὅπου εἶναι ζωντανή, ὄχι μόνον εἰς τούτας τὰς Ἰωνικὰς Νήσους, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας ἐπαρχίας δὲν ἔγινεν ἕως τώρα καμμία Γραμματικὴ, ἢ ὅποια νὰ ἐξημερεύῃ τὸν τρόπον τοῦ ὀρθῶς λέγειν

5. Ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις (1434-1501) ἔγραψε Ἑλληνικὴ Γραμματικὴ μὲ τίτλο Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτώ τοῦ λόγου μερῶν, ποὺ ἐκδόθηκε στὸ Μιλάνο τὸ 1476. Εἶναι τὸ πρῶτο νεοελληνικὸ βιβλίον ποὺ ἐκδόθηκε μὲ τὴν τυπογραφία, καὶ μάλιστα ἀπὸ Ἑλληνα ἐκδότη, τὸ Δημήτριον Δαμιλά ἀπὸ τὴν Κρήτη. Ἡ Γραμματικὴ αὕτη, μὲ τροποποιήσεις καὶ προσθήκες, χρησιμοποιήθηκε ἐπὶ αἰῶνες γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Τὸ 1808 καὶ 1810 ἐκδόθηκε ξανά ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικολάου Γλυκῦ καὶ ἐκεῖνο τοῦ Πάνου Θεοδοσίου στὴ Βενετία. Βλ. Φίλιππος Ἡλιοῦ, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα. Βιβλία-φυλλάδια, τόμος πρῶτος, 1801-1818, Βιβλιολογικὸ Ἐργαστήρι, Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο [ΕΛΑΙΑ], Ἀθήνα 1997. (Τὸ θέμα τῆς Γραμματικῆς τοῦ Λασκάρου εἶναι ἐκτεταμένο καὶ ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέρη ἐρευνα).

καὶ γράφειν. Ἐρχόμενος ὁμως ἐδῶ διὰ τὰς ἐκεῖ τότε γνωστὰς πρὸς πάντας ἐμφυλίους ἐπαναστάσεις,⁶ καὶ παρακινηθεὶς ἀπὸ τὴν ἐδμείνεια καὶ ἀγαθοσύνην τῶν χρησιμοτάτων, καὶ εὐγενῶν κατοίκων, τῆς περιφήμου ταύτης πολιτείας, νὰ κατοικήσω ἐδῶ, ἐμποδίσθηκα διὰ τότε εἰς τὸ νὰ ἐπακολουθήσω τὴν ῥηθείσαν μετάφρασιν.

Τώρα ὁμως παρακινημένος, καὶ διὰ νὰ εἰπῶ καλλίτερον ἐμψυχωμένος (ἐπειδὴ καὶ γνωρίζω καλὰ τὴν ἀμάθειάν μου καὶ ἀδυναμίαν), ἀπὸ μερικὸν ἀγαπητὸν φίλον μου, ἔδωκα πάλιν ἀρχήν, μὲ ὄλην τὴν προθυμίαν, καὶ ἰδὸν ὅπου ἐτελείωσα τὴν ἔφεσίν μου.

[Ἐλπίζω ὅτι, τοῦτό μου τὸ πονημάτιον θέλει εἶναι ὠφέλιμον ὄχι μόνον εἰς τοὺς μαθητάς μου, ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς ὄλους ἐκείνους ὅπου ἐπιμελῶς τὸ ἀναγνώσουν, λαμβάνοντας ἐκ τούτου μίαν καθαρὰν εἰδησιν τῆς προφορᾶς τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν, καὶ τῆς κοινῆς ἡμῶν ὀρθογραφίας, ἀγκαλὰ καὶ ὡς εἶπα δὲν ἐστάθη ἄλλος ὁ σκοπός μου, πάρεξ ἢ ὠφέλεια τῶν μαθητῶν μου, καὶ πρὸς ἐδικὴν τους χρῆσιν ἐπιχειρήθηκα ἕνα τέτοιον ἔργον.

Ἐλπίζω διὰ τούτο ὅτι κὰν αὐτοὶ θέλουν δεχθῆ ἀπὸ φιλοφρόνως, καὶ ὅτι θέλει γένη ἀρεστός ὁ κόπος μου πρὸς αὐτούς, ὄντας ἔτοιμος νὰ τοὺς δείξω καὶ ἐτέρους καρποὺς τῆς ἀγάπης μου. Ἐρροωθε.

Κερκύρα 1810 Νοεμβρίου 28 Ε. Π.

Ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι
Παναγῆς Φωνζ[ᾶς] Κεφαλ[η]ναῖος]

Ἡ Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς περιλαμβάνεται στὶς σελίδες 7-169· ἡ σ. 170 εἶναι κενή, καὶ στὶς σσ. 171-173 ὑπάρχει Πίναξ τῶν Περιεχομένων ἐν τῇ παρούσῃ Ἐπιτομῇ.

2. — Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2945 γφ ἔχει τὸν ἀκόλουθο τίτλο (στὴ σ. 1):

Ἐπιτομὴ Λογικῆς εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον ἀφιερωθεῖσα τῷ Ἐξοχοτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Φραγγίσκῳ Σαβερίῳ Δονζελότ Στρατηγῷ τετραφαλαγγίας καὶ Γενικῷ Διοικητῇ τῶν Ἰωνικῶν Νήσων παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν ἱερεῦσι Παναγιότου Φωκᾶ τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας κατὰ τὸ 1811 ἔτος Ἰαννουαρίου 28 Ε.Ν. ἐν Κερκύρα.

Στὶς σσ. 3-4 ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἀφιέρωσις:

Τῷ Ἐξοχοτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ Κ[υρί]ῳ Κ[υρί]ῳ Φραγγίσκῳ Σαβερίῳ

6. Βλ. παρακάτω.

Δονζελότ Στρατηγῶ τετραφαλαγγίας καὶ Γενικῶ Διοικητῆ τῶν Ἰονικῶν Νήσων.⁷

Ἐξοχότατε,

Ἡ γενναῖα δεξίωσις ὁποῦ ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης ἐκαταδέχθη νὰ κάμη τώρα πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἰς τὴν ἀπ' ἐμοῦ συνθεμένην Γραμματικὴν εἰς τὸ ἀπλοῦν ὁωμαῖκὸν ἰδίωμα, μοῦ ἐμπνέει τὸ θάρρος, νὰ τῆς προσφέρω ταπεινῶς ἀκόμα ἓνα ἄλλο μου πονημάτιον γραμμένον καὶ αὐτὸ εἰς τὴν ἴδιαν γλῶσσαν.

Τοῦτο τὸ πονημάτιον τὸ ὁποῖον δίχνει τὸν τρόπον τοῦ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι, μὲ τὸ νὰ ἐσυνθέθῃ πρὸς διδασκαλίαν καὶ νουθεσίαν τῶν ὁμογενῶν μου Νέων, τῶν ὁποῖων ἡ ἀναθροφή, καὶ κάθε ἄλλο ἀγαθόν, ἡμπορεῖ ζωντανὰ τὴν ἔξοχον καὶ ἐνάρετον καρδίαν τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος, ἐλπίζω ὅτι θέλει δεχθῆί με ὅμοιαν ἀγαθωσύνην καὶ συμπάθειαν.

||Ἐως τόσον ἔχω τὴν ὑπέριστατον τιμὴν, καὶ τὴν γλυκύναν καύχησιν, νὰ ὁμολογηθῶ, Ἐξοχότατε Αἰθέρτα, μὲ ὄλον τὸ βαθύτατον σέβας.

Κερκόρα 1811 Ἰαννουαρίου 28 Ε.Ν.

Τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος
ταπεινὸς καὶ ὑπόχρεος δούλος
Παναγῆς ἱερεὺς ὁ Φονκάς

Προηγούνται πέντε φύλλα χωρὶς ἀρίθμηση (α-ε)· στὰ φύλλα (β^v) καὶ (γ^r) ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη προσφώνηση:

Eccellenza

Corfu 1810 6 Dicembre S. No.

||Non è d'uopo, Eccellentis[simo] Signore, ch'io imprenda a tessere l'elogio delle singolari virtù che abbondevolmente freggiano la rispettabile Vostra Persona. Tutti ormai pienamente le conoscono; nè s'ha quasi alcuno degli abitanti di queste contrade, che sotto il Vostro dolcissimo Governo non ne abbia in copia raccolti i più utili e salutari effetti.

Spinto però dal vivo e ben sincero sentimento di venerazione, che in me hanno destato le impareggiabili prerogative della vostra mente

7. Ἡ ἀφιέρωση, καὶ ἡ προσφώνηση πρὸς τὴν ἀκολουθεῖ, ἀπευθύνονται καὶ πάλι στὸ στρατηγὸ Φραγκίσκο Σαβέριο Donzelot.

e del vostro cuore, oso umilmente offrirvi la presente operetta, parto delle mie deboli letterarie occupazioni, sulla grata fiducia che la benignità del vostro animo si degnerà accoglierla e riguardarla con occhio benefico, perchè sebbene sia essa di poco merito per se stessa, pure non sarà del tutto inutile a questi Giovanetti miei connazionali, la di cui prosperità non è stata giammai indifferente al cuore paterno dell E.V.

Colgo questo istante per darmi l'onore di protestare all'E.V. i sensi del mio profondo ossequio.

D.V.E.

*Umilissimoj, Devotissimoj, Obbedfissimoj Servitore
il sacerdote Marino Focca*

Μετάφραση τοῦ προηγούμενου κειμένου:

Ἐξοχότατε,

Κέρκυρα, 1810 6 Δεκεμβρίου E.N.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη, Ἐξοχότατε Κύριε, νὰ ἐπιχειρήσω ἐγὼ νὰ πλέξω τὸ ἐγκώμιον τῶν μοναδικῶν ἀρετῶν ποὺ ἀφθότως κοσμοῦν τὸ ἀξιοσέβαστο Πρόσωπό σας. Ὅλοι τὴν πλῆθον πολὺ καλὰ τίς γνωρίζουν. Οὔτε ὑπάρχει σχεδὸν κανεὶς ἀπὸ τοὺς κατοίκους αὐτῶν τῶν περιοχῶν, ὁ ὁποῖος κάτω ἀπὸ τὴ γλυκύτατη Κυβέρνησή σας νὰ μὴν ἔχει δεχθεῖ ἐν ἀφθονίᾳ τὰ πλεόν ὠφέλιμα καὶ σωτήρια ἀποτελέσματα.

Ἐπιθυμῶντες ὅμως ἀπὸ τὸ ζῶηρό καὶ πολὺ εἰλικρινὲς αἶσθημα σεβασμοῦ ποὺ μοῦ ἔχουν προκαλέσει τὰ ἀπαράμιλλα προτερήματα τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιάς σας, τολμῶ ταπεινῶς νὰ σᾶς προσφέρω τὸ μικρὸ αὐτὸ ἔργον, γέννημα τῶν ἀσθενῶν φιλολογικῶν μου ἀπασχολήσεων, με ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη ὅτι ἡ καλοσύνη τῆς ψυχῆς σας θὰ τὸ θεωρήσει ἄξιον νὰ τὸ δεχθεῖ καὶ νὰ τὸ δεῖ με εὐμενῆ διάθεσιν· διότι, ἂν καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι μικρῆς ἀξίας, ὅμως δὲ θὰ εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀναμφελές σ' ἐκείνους τοὺς νεαροὺς ὁμοεθνεῖς μου, τῶν ὁποίων ἡ εὐτυχία ποτὲ δὲν ὑπῆρξε ἀδιάφορη στὴν πατρικὴ καρδίᾳ τῆς Ἐξοχότητάς σας.

Ἐποφελοῦμαι ἀπὸ αὐτὴν τὴν εὐκαιρία, γιὰ νὰ λάβω τὴν τιμὴ νὰ ἐκφράσω στὴν Ἐξοχότητά σας τὰ αἰσθήματα τοῦ βαθύτατου σεβασμοῦ μου.

Τῆς Ἐξοχότητάς σας
ταπεινότατος, εὐσεβέστατος, εὐπειθέστατος δοῦλος
ὁ ἱερέας Μαρίνος Φωκάς

Στις σσ. 5-6 ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη *Εἰδησις* πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας:

Ἐπειτα ἀφ' οὗ ἔδειξα εἰς τοὺς μαθητάς μου κατὰ τὴν δυνάμιν μου τὸν τρόπον τοῦ ὀρθῶς λέγειν καὶ γράφειν εἰς τὸ ἀπλοῦν ὁμοιαζόν ἰδίωμα

μὲ τὸ μέσον τῆς συντόμου ἐπιτομῆς ὅπου δι' αὐτοὺς ἐσύνθεσα, καὶ ὅπου δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ ἢ μετάφρασις ὡς εἶπα τῶν ὀκτώ τοῦ λόγου μερῶν τῆς Γραμματικῆς τοῦ Κωνσταντῖνου Λασκάρους, ἐστοχάσθηκα διὰ περισσοτέρων αὐτῶν ὠφέλειαν νὰ τοὺς δείξω μὲ ἓνα εὐκόλον τρόπον τὴν τέχνην τοῦ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι. Ἀλλὰ θεωρώντας ὅπου ἡ Λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ἐκεῖναις ἄλλων συγγραφέων, καὶ διὰ τὴν φράσιν τους εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἰδίωμα μὲ τὴν ὅποιαν εἶναι γεγραμμέναις, καὶ διὰ τὸ βάθος τῶν νοημάτων, ζητοῦν μίαν βαθυτάτην σπουδὴν, τῆς ὁποίας ἐξ αἰτίας τῆς τρυφεροῦς του [γράφει των] ἡλικίας, δὲν εἶναι δεκτικοὶ οἱ Νέοι, ἐστοχάσθηκα, διὰ νὰ τοὺς εὐκολύνω τὸν τρόπον νὰ περιλάβουν τούτην τὴν ἐπιστήμην, νὰ συνάξω τὸ νόημα ἀπὸ διαφόρους ἐμπείρους καὶ Ἰταλοὺς συγγραφεῖς καὶ νὰ κάμω εἰς τὴν ἀπλήν ὁωμαϊκὴν διάλεκτον μίαν Ἐπιτομὴν κατ' ἐρωταπόκρησιν πρὸς μεγαλλητέραν κατάληψιν.

Προβλέπω ὅτι δικαῖως καθ' ἓνας (διὰ τὴν ὀλιγότητα καὶ μικρότητα τῶν ἰδεῶν μου) θέλει μὲ κατακρίνει, μὲ τὸ νὰ ἐπιχειρήσθηκα μίαν ὑπόθεσιν [ἢ ὅποιά] ὑπερβαίνει τὴν δυνάμιν μου, ἐλπίζω ὅμως, ὅπου ὅταν ἀποβλέψουν εἰς τὸ ἀντικείμενον ὅπου ἔλαβα διὰ τέλος, ὄχι μόνον θέλει παύσει κάθε μέμψις ὅπου νὰ εἶναι εἰς βάρος μου, ἀλλὰ θέλει ἐπιτόχως περιπλέον τὴν αὐτῶν συμπάθειαν.

||Καὶ βέβαια ὁ σκοπὸς μου ἐστάθη κυρίως ὄχι νὰ ἀποκτήσω φήμην γραμματισμένον, ὅπου καλὰ ἤξεύρω πόσον εἶμαι μακρὰν ἀπὸ ἓνα τέτοιον ὄνομα, ἀλλὰ διὰ νὰ προξενήσω ὠφέλειαν εἰς ἐκείνους τοὺς Νέους, ἢ ἀναθροφῆ τῶν ὁποίων μοῦ ἐμπιστεύθη, καὶ δεύτερον νὰ ἐγείρω τὸν κάλαμον ἄλλων σοφοτάτων καὶ ἐμπείρων ὁμογενῶν μου, νὰ συνθέσουν ἐπιστήμης εἰς τούτην τὴν ἀπλήν ὁωμαϊκὴν διάλεκτον, διὰ νὰ ἤθελε τὴν φέρονν ἀπὸ ὀλίγον κατ' ὀλίγον μὲ ἄκραν τους δόξαν, εἰς ἐκείνον τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος, εἰς τὸν ὅποιον τόσαις ἄλλαις γλώσσαις εἰς τὴν ἀρχὴν προσδιορισμέναις εἰς ἓνα μικρὸν ἀριθμῶν [γράφει ἀριθμὸν] φωνῶν καὶ φράσεων, ἐφέρθησαν ἔπειτα εἰς μίαν εὐτυχυσμένην τελειότητα.

Κεκόρη 1811 Ἰανουαρίου 16 Ε.Π.

Ὁ ταπεινὸς ἐν ἱεροῦσι
Παναγῆς Φουκᾶς Κεφαλ[ηναῖος]

Σὲ λυτὸ φύλλο, κολλημένον στὸ verso τοῦ φύλλου (δ), ὑπάρχει μετάφραση στὰ ἰταλικά τῆς «Εἰδήσεως πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας» ὑπὸ τὸν τίτλο «Avvertimento» [= Προειδοποίηση]:

Avvertimento

Dopo di aver insegnato a' miei discepoli, secondo le mie forze, la maniera di ben parlare e scrivere nell'idioma greco volgare col mezzo del mio breve compendio, che per essi ho composto, e che non è altro che la traduzione, come già dissi, delle otto parti del discorso della Grammatica di Costantino Lascari, ho pensato, per maggior loro utilità d'insegnare ad essi con un facile modo l'arte di ben pensare; ma osservando che la Logica di Aristotile, ed inoltre quelle di altri autori, e per la loro frase di greco letterale, con la quale sono scritte, e per il fondo dei sentimenti, esigono un profondo studio, di cui, attesa la lor tenera età, non sono suscettibili i giovanetti, ho pensato, per facilitar loro il modo di apprendere questa scienza, di raccogliere il sentimento da diversi insigni autori Italiani e formare in lingua greca volgare un compendio ridotto a maggior intelligenza in forma di dialogo.

Pressento giustamente che ognuno (attesa la ristrettezza e tenuità delle mie idee) vorrà condannarmi nell'aver'intrapreso un argomento, che supera le mie forze, ma mi lusingo però che quando verrà fatta osservazione all'oggetto ch'io presi di mira, non solo cesserà ogni taccia a mio aggravio, ma mi riuscirà inoltre di ottenere l'altrui compatimento.

Ed in fatti mia intenzione fù primieramente non di acquistiar nome di letterato, che ben so quanto sono lungi dal meritarlo, ma per apportare utilità a que' giovanetti, l'educazione dei quali mi fù affidata; e in secondo luogo invogliare la penna di altri dottissimi e insigni miei connazionali a componere scienze in questo idioma greco volgare, onde a poco a poco portarlo con loro gloria, a quel grado di perfezione, cui tante altre lingue da principio ristrette a poco numero di voci e frasi, furono poscia felicemente condotte.

Ἡ Ἐπιτομή τῆς Λογικῆς Ἐπιστήμης περιλαμβάνεται στίς σελίδες 7-124· οἱ σσ. 125-126 εἶναι κενές, καί στίς σσ. 127-130 ὑπάρχουν τὰ Περιεχόμενα τοῦ ἔργου, ὡς ἐξῆς:

Πίναξ τῆς παρούσης πραγματείας

Βιβλίον Πρῶτον. Περί Φιλοσοφίας, [σ.] 7.

Κεφ. Α'. Περί τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καί τῶν αὐτῆς ἐργασιῶν καί δυνάμεων, 10.

1

Ε Π Ι Τ Ο Μ Η
Λ Ο Γ Ι Κ Η Σ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΛΗΝ ΡΩΜΑΪΚΗΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΟΝ
Αφιερωθεῖσα
Τῷ
ΕΞΟΧΟΤΑΤΩ ΚΥ ΣΟΦΟΤΑΤΩ
ΚΥΡΙΩ ΚΥΡΙΩ
ΦΡΑΓΓΙΣΚΩ ΣΑΒΕΡΙΩ
ΔΟΝ Ζ Ε Λ Ο Τ
ΣΤΡΑΤΗΓΩ ΤΕΤΡΑΦΑΛΛΙΑΣ
ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΩ ΔΙΟΙΚΗΤΗ
ΤΩΝ ΙΩΝΙΚΩΝ ΝΗΣΩΝ
Παρά τῆς Σαφηνῆς ἐκ τῆς Ἰερῆς
ΠΑΝΑΓΙΟΤΟΥΦΩΚΑ
Ἰδὲ ἐν Κεφαλληνίῳ
Κατὰ τὸ 1811 ἔτος Ἰαννουαρίου 28.Ε.Ν.
ΕΝ
Κ Ε Ρ Κ Υ Ρ Α

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ γφ Ἐπιτομῆς Λογικῆς
(EBE 2945)

Κεφ. Β'. Περὶ ἀμαθείας καὶ σφάλματος, καὶ τῶν πρώτων αὐτῶν αἰτιῶν, 17.

Κεφ. Γ'. Περὶ τῶν σφαλμάτων ὅπου προέρχονται ἀπὸ τὸ σῶμα, 22.

Κεφ. Δ'. Περὶ τῶν αἰτιῶν τῶν ἡμετέρων ψευδῶν κρίσεων ὅπου εἶναι ἔξωθεν ἀπὸ ἡμᾶς, 25.

Βιβλίον Δεύτερον. Περὶ τῆς Ἐφευρετικῆς, 29.

Κεφ. Α'. Περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν ἰδεῶν, σχημάτων καὶ εἰδήσεων τῶν πραγμάτων, 30.

Κεφ. Β'. Ἀρχὴ καὶ ἐφεύρεσις τῶν ἰδεῶν ἢ εἰδήσεων τῶν πραγμάτων, 36.

Κεφ. Γ'. Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἡμετέρων εἰδεῶν, 40.

Κεφ. Δ'. Πῶς μανθάνει τινὰς ἀπὸ τοὺς ἄλλους, 46.

Κεφ. Ε'. Ἀνίσως καὶ οἱ συγγραφεῖς ἠμπόρουν ἢ ἂν ἠθέλησαν ποτὲ τὰ ἐξηγηθῶν, 49.

Κεφ. Ζ'. Περὶ τῆς τέχνης τοῦ καλῶς νοεῖν τὰ βιβλία, 54.

Βιβλίον Τρίτον. Περὶ τῆς Κριτικῆς, 58.

Κεφ. Α'. Περὶ τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ψεύδους γενικῶς, 60.

Κεφ. Β'. Περὶ τῶν βαθμῶν τῶν ἡμετέρων εἰδήσεων, 62.

Κεφ. Γ'. Εἰς ποῖον τρόπον πρέπει νὰ κρίνωμεν διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων, 69.

Κεφ. Α'. Περὶ τῆς χρήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐξουσίας, 73.

Κεφ. Ε'. Πῶς πρέπει νὰ κρίνωμεν διὰ τὰς πράξεις ἀναφορικῶς εἰς τὰ δικαιώματα ὅπου ἀπὸ αὐταῖς προέρχονται, 79.

Κεφ. Ζ'. Περὶ κριτικῆς τῶν βιβλίων, 81.

Κεφ. Ζ'. Εἰς ποῖον τρόπον πρέπει νὰ κρίνωμεν διὰ ταῖς προτάσεις ἐνὸς συγγραφέως, 82.

Κεφ. Η'. Περὶ τῶν ἄλλων ἰδιοτήτων τῶν προτάσεων, 88.

Βιβλίον Τέταρτον. Περὶ τῆς Διαλεκτικῆς, 94.

Κεφ. Α'. Περὶ τοῦ ἐπιχειρήματος, καὶ τοῦ τρόπου τοῦ ἐπιχειροῦσθαι, 95.

Κεφ. Β'. Κανόνες τῆς συλλογιστικῆς τέχνης, 100.

Κεφ. Γ'. Περὶ μορφῆς καὶ τρόπων τῶν συλλογισμῶν, 104.

Κεφ. Δ'. Περὶ τῆς Διαλεκτικῆς τέχνης, 114.

Βιβλίον Πέμπτον. Περὶ τῆς Διατακτικῆς, 117.

Κεφ. Α'. Περὶ μεθόδου, ἥτοι τάξεως τῶν νοημάτων, καὶ περὶ τῶν ἀληθειῶν γενικῶς, 119.

Κεφ. Β'. Περὶ τῶν κανόνων τῆς ἀναλύσεως, 122.

Κεφ. Γ'. Περὶ τῶν κανόνων τῆς συνθέσεως, 123.

Τέλος

Ἦς δεῖγμα γραφῆς παραθέτω τὸ εἰσαγωγικὸ μέρος, ποὺ ἐπιγράφεται «Περὶ Φιλοσοφίας», σσ. 7-9:

Περὶ Φιλοσοφίας

Τί εἶναι ἡ Φιλοσοφία;

Ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἡ συναρμογὴ ἤγουν ἡ ἔνωσις ὄλων τῶν ἐπιστημῶν, ἡ ὁποῖαις περιλαμβάνονεν ταῖς εἰδησεις ὁποῦ ὁ ἄνθρωπος ἤμπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἢ κατ' ἄλλους ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη ὄλων τῶν δυνατῶν πραγμάτων, καὶ ὁποῦ ἐρμηνεύει πῶς, καὶ διατί εἶναι δυνατά.

Τί πράγμα εἶναι ἡ ἐπιστήμη;

Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ εὐκολία ὁποῦ ἔχει ὁ νοῦς μας νὰ βεβαιώσῃ ἐπάνω εἰς θεμέλια ἀναντιρρότητα, καὶ εἰς ἓνα τρόπον ἀσφαλέστατον ὄλον ἐκεῖνο ὁποῦ βεβαιώνεται.

Τί πράγμα κράζεις διὰ δυνατόν;

Ὅλον ἐκεῖνο ὁποῦ ἤμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ.

Πῶς διαιρεῖται ἡ Φιλοσοφία;

Εἰς Φυσικὴν, Λογικὴν, καὶ Ἡθικὴν.

Πῶς διαιρεῖται ἡ Φυσική;

Εἰς Γαιωμετρίαν, Μεταφυσικὴν, καὶ Φυσικὴν.

Πῶς διαιρεῖται ἡ Λογικὴ Φιλοσοφία;

Εἰς τὴν Τέχνην τοῦ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι, καὶ εἰς τὴν Τέχνην τοῦ ὀρθῶς λέγειν.

Πῶς διαιρεῖται ἡ Τέχνη τοῦ ὀρθῶς λέγειν;

Εἰς Γραμματικὴν, Προσοδίαν, Ῥητορικὴν, καὶ Ποιητικὴν.

Πῶς διαιρεῖται ἡ Τέχνη τοῦ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι;

Εἰς Λογικὴν καὶ Ἀριθμητικὴν.

Τί εἶναι ἡ Λογική;

Ἡ Λογικὴ εἶναι ἡ Τέχνη τοῦ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι, ἤγουν ἡ Λογικὴ εἶναι μία Τέχνη ἡ ὁποῖα μᾶς ἐρμηνεύει τὸν τρόπον νὰ κάνομεν μίαν χρῆ-

σιν ἀρμόδιον ἐπάνω εἰς τὰς νοεράς μας δυνάμεις· διὰ τοῦτο λέγεται, ὀφθαλμὸς τοῦ νοός, ὄργανον τῶν ἐπιστημῶν, θύρα τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν.

Πόθεν προέρχεται τοῦτο τὸ ὄνομα Λογική;

Ἀπὸ τὸ λόγος, διατὶ κατὰ ἀλήθειαν ὁ στοχασμὸς εἶναι ἓνα εἶδος λόγου νοεροῦ διὰ τοῦ ὁποῖου τὸ πνεῦμα συνομιλεῖ μὲ τὸν ἑαυτὸν του.

Πόσα εἶναι τὰ βásiμα ἄρθρα τούτης τῆς Τέχνης;

Τέσσερα, Κατάληψις, Κοίσις, Λόγος, καὶ Μέθοδος· ἐπειδὴ καὶ διὰ τὰ συλλογισθῆ τινὰς ὀρθά, εἶναι ἀναγκαῖον, καλὰ τὰ στοχασθῆ, καλὰ τὰ κρίνει, καλὰ τὰ διαλέγεται, καὶ τὰ διωρίζη μὲ τάξιν τὰς ἰδίας του ἰδέας.

Εἰς πόσα μέρη διαιρεῖται ἡ Λογική;

Ἡ Λογικὴ κατὰ τινὰς διαιρεῖται εἰς τέσσερα μέρη, ἀπὸ τὰ τέσσερα τέλη ὅπου αὐτὴ προβάλλει· ἐπειδὴ καὶ ἓνας ἄνθρωπος διαλέγεται, ἢ διὰ τὰ εὔρη ἐκεῖνο ὅπου ζητᾶ, ἢ διὰ τὰ διαλεχθῆ ἐπάνω εἰς ἐκεῖνο ὅπου εὔρηκε, ἢ διὰ τὰ κρατήσῃ ἐκεῖνο ὅπου ἔκρινε, ἢ διὰ τὰ διδάξῃ καὶ τὰ δίξῃ εἰς τοὺς ἄλλους ἐκεῖνο ὅπου ἐκράτησε.

Εἰς πόσα μέρη διαιρεῖται κατ' ἄλλους;

Εἰς δύο, εἰς θεωρίαν, καὶ πράξιν.

Ποία εἶναι ἡ θεωρία;

Ἡ γνώρησις τῶν κανόνων καὶ τῶν προσταγμάτων τῆς Λογικῆς.

Ποία εἶναι ἡ πράξις;

Ἡ ἐνέργεια τούτων τῶν ἰδίων κανόνων.

Εἰς πόσα μέρη τὴν διαιροῦμεν ἡμεῖς εἰς τὴν παρούσαν πραγματείαν;

Εἰς πέντε, ὅπου εἶναι, ἡ Διϋθυτικὴ, ἡ Ἐφευρετικὴ, ἡ Κριτικὴ, ἡ Διαλεκτικὴ, καὶ ἡ Διατακτικὴ.

Τί πρέπει τὰ κάμωμεν πρὶν παρὰ τὰ ἀρχίσωμεν τὴν Τέχνην τοῦ διϋθύνειν τὸ Λογικόν;

Εἶναι ἀναγκαῖον εἰς ὀλίγα λόγια τὰ ἐξηγήσωμεν τὴν φύσιν καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ νοός μας, τοῦ ὁποῖου τὸ κύριον χάρισμα εἶναι τὸ Λογικόν.

Ἴδου καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Πρώτου Κεφαλαίου τῆς Διϋθυτικῆς (σ. 10):

Περὶ Διϋθυτικῆς. Κεφάλαιον Πρῶτον: Περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἀνθρωπίνης Ψυχῆς καὶ τῶν αὐτῆς ἐργασιῶν καὶ δυνάμεων.

Ἀπὸ τί εἶναι συνθεμένος ὁ ἄνθρωπος;

Ἐάνθρωπος εἶναι συνθεμένος ἀπὸ ἓνα κορμὶ ὀργανικόν, καὶ ἀπὸ μίαν ψυχὴν λογικὴν καὶ ἐλευθέραν.

Τί εἶναι ἡ ψυχὴ;

Ἡ ψυχὴ εἶναι ἓνα ὄν νοερόν ἐνωμένον μὲ τοῦτο τὸ κορμὶ, διὰ τὰ τὸ ἐμψυχώρη, τὰ τὸ κυβερνᾶ καὶ τὰ τὸ ἐξουσιάζει.

Τί κάνει τούτη ἡ ψυχὴ;

Αὐτὴ περιλαμβάνει τὰς ἰδέας τῶν πραγμάτων, τὰς συγκρίνει καὶ κρίνει, διαλέγεται, καὶ ἐξουσιάζει ἐλευθέρως εἰς ὄλον τὸ κορμὶ, καὶ τοῦτο φανερώρει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἓνα ὄν ἀσώματον, καθὼς ἀκόμα εἶναι καὶ ἡ ιδιότητές της.

Ποίαις εἶναι ἡ κύριαις ιδιότητες τῆς ψυχῆς;

Ἡ ἀκόλουθαι, νοῦς, ὄρεξις, ἐλευθερία, δύναμις αἰσθητικὴ, δύναμις ἐμψυχωτικὴ, καὶ δύναμις κινήτικὴ τοῦ σώματος.

κτλ. κτλ.

3. — Τὸ ὑπ' ἀριθ. 1176 χφ δὲν ἔχει ἰδιαιτέρον τίτλο οὔτε ἀφιέρωση ὅπως τὰ δύο προηγούμενα. Στὴ σ. 3 ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη Εἰδησις:

Ἀναγνώσκοντας ἢ μᾶλλον εἰπεῖν σπουδάζοντας τὸ θέαμα τῆς Φύσεως εἰς Τυρόνην διάλεκτον, μετάφρασις ἐκ τῆς Γαλλικῆς, καὶ φθάνοντας εἰς τὸν ἔννατον τόμον, ὁ ὁποῖος περιγράφει τὸν ἄνθρωπον θεωρημένον εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ἐστοχάσθηκα νὰ κάμω τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον πρὸς ὠφέλειαν τῶν μαθητῶν μου. Ἐλπίζω ὅτι θέλει προξενίσει ὄχι μικρὰν τὴν ὠφέλειαν καὶ εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς ὅσους ἄλλους ἐπιμελῶς τὸ ἀναγνώσον. Ἡθέλησα περιπλέον διὰ περισσοτέραν ὠφέλειαν νὰ βάλω εἰς τὸ τέλος τὸν κατάλογον ὄλων ἐκείνων τῶν συγγραφῶν ὅπου ἀναφέρονται εἰς τὴν παρούσαν πραγματείαν. Ἐλπίζω νὰ λάβω τὴν συμπάθειαν ἀπὸ ὅσους τὸ ἀναγνώσον, ἀτίσως καὶ μὲ τὴν μετάφρασιν δὲν ἀπάντησα τέλειον τὸν σκοπὸν τοῦ Γαλλικοῦ συγγραφέως, ἐπειδὴ καὶ ἡ μεγάλη ἔφεσις καὶ κλίσις ὅπου ἐξ ἀρχῆς ἔλαβα διὰ τὴν ὠφέλειαν ἐκείνων τῶν ὁποίων μοῦ ἐμπιστεύθη ἡ ἀνατροφή μὲ ἔκαμε νὰ ἐπιχειρησθῶ πράγματα ὅπου ὑπερβαίνουν ταῖς δυνάμεις μου.

Κερζόρα 1811 Ὀκτωβρίου 2

Ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι

Παναγῆς Φωκᾶς ὁ ἐκ Κεφαλληνίας

Τὸ κείμενο τῆς μεταφράσεως, μὲ τίτλο *Τί ἐστὶν ἄνθρωπος*, περιλαμ-

βάνεται στις σελίδες 7-148. Στις σσ. 149-160 υπάρχουν βιογραφικά σημειώματα για τους συγγραφείς και φιλοσόφους που αναφέρονται στο κείμενο:

Κατάλογος τῶν ἐν τῇ παρουσίᾳ βίβλῳ ἀναφερομένων συγγραφεῶν:

Καρτέζιος ἢ Δεσκάρτης [χωρὶς βιογραφικὸ σημεῖωμα], Μαλεμπράνκ, Πιθαγόρας, Τοῦόικέλης, Πασχάλης, Γβέριχ, Βόϋλ, Δεσκάρτης ἦτε Καρτέζιος, Δεϊβνίτζ, Οὐάν-Ἐλμόντ, Βοεράβ, Βάϋλ, Λόκ, Νεύθων, Μοντάγνης, Σαρόόν, Γαλιλαῖος, Ἀριστοτέλης, Γαληνός, Ἴπποκράτης, Εὐκλείδης, Κεπλερ, Πλάτων, Σωκράτης.

Οἱ σελίδες 161-162 εἶναι κενές, καὶ στις σσ. 163-164 ὑπάρχει *Πίναξ τῆς παρουσίας Πραγματείας* ὡς ἐξῆς:

Κεφάλαιον Πρῶτον. Ἡ διόρισις τοῦ Ἀνθρώπου, ἦτοι τὸ τέλος αὐτοῦ ἐπάνω εἰς τὴν γῆν, 7.

Κεφ. Β'. Ἡ Κυριότης καὶ Διοικήσις τοῦ Ἀνθρώπου, 13.

Κεφ. Γ'. Περὶ τῆς Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὰς ἀναλογίας καὶ ἀπὸ τὴν ἐξαίρεσιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, 27.

Κεφ. Δ'. Περὶ τῆς Κυριότητος καὶ Διοικήσεως τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὸ μεγαλεῖον καὶ ἐξαίρεσιν τῶν αἰσθήσεων του, 81.

Κεφ. Ε'. Περὶ τῆς Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἐκ τῶν τρυφῶν του, 92.

Κεφ. Ϛ'. Περὶ τῆς Κυριότητος καὶ ἐξουσίας τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὴν βεβαιότητα τῆς ὑπηρεσίας τῶν ζωτικῶν πνευμάτων, 101.

Κεφ. Ζ'. Περὶ τῆς Κυριότητος καὶ Διοικήσεως τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ νοός του, 106.

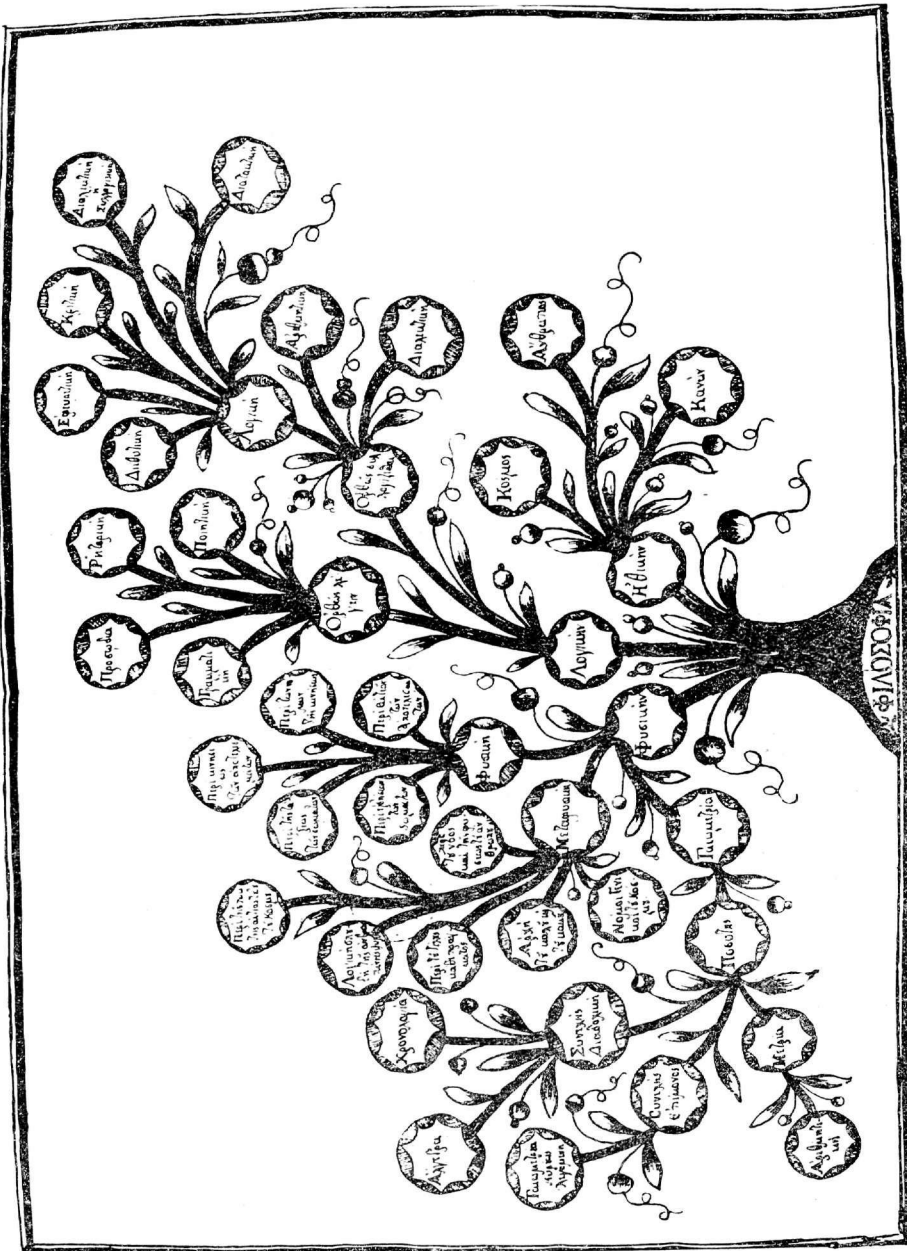
Κεφ. Η'. Περὶ τῆς Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὴν ἔννοιάν του, 111.

Κεφ. Θ'. Περὶ τῆς Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὴν σκέψιν τῆς φαντασίας του, 124.

Κεφ. Ι'. Περὶ τῆς Διοικήσεως καὶ Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς ἐνθυμώσεως, 132.

Κεφ. ΙΑ'. Περὶ τῆς Διοικήσεως καὶ Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὴν ἔκτασιν τῆς θελήσεώς του, ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν του ἐκλογὴν, καὶ ἀπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς ἰδίας του συνειδήσεως, 141.

Το πρώτο από τὰ ἑπτὰ φιλοσοφικὰ «δένδρα» τοῦ γ.φ. Ἐπιτομὴ Λογικῆς (ΕΒΕ, 2945)

Κατάλογος

τῶν ἐν τῇ παρουσίᾳ Βίβλῳ ἀναφερομένων συγγραφῶν, 149.

Τέλος

Τὸ κείμενο ποὺ μεταφράζει ὁ ἱερέας Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκᾶς προέρχεται ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γάλλου ἀββᾶ Noël Antoine Pluche (1688-1761), *Le Spectacle de la Nature*, Paris 1732, ποὺ ἀποτελεῖ ἐκλαίτευση τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν. Στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς Γαλλίας (Bibliothèque Nationale de France) ὑπάρχει νεότερη ἐκδοση τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ὁ πέμπτος τόμος τοῦ ὁποίου ἔχει τὸν ἐξῆς τίτλο: *Le Spectacle de la Nature, ou Entretiens sur les particularités de l'Histoire Naturelle, qui ont paru le plus propres à rendre les jeunes-gens curieux, et à leur former l'esprit. Tome cinquième, contenant ce qui regarde l'Homme considéré en lui-même. Nouvelle édition. A Paris, chez les Frères Estienne, rue S. Jacques à la Vertu, MDCCLXX, avec Approbation et Privilège du Roi.* Τὸ μέρος τοῦ ἔργου ποὺ μεταφράζει ὁ ἱερέας Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκᾶς ὑπάρχει στὸν πέμπτο αὐτὸν τόμο, στὶς σελίδες 9 κ.έ., ὑπὸ τὸν τίτλο: «Le Spectacle de la Nature. Dernière Partie, contenant ce qui regarde l'Homme. Livre premier. L'Homme considéré en lui-même».⁸

Ὁ ἱερέας ὅμως Παναγῆς Φωκᾶς μεταφράζει ὄχι ἀπὸ τὸ γαλλικὸ κείμενο, ἀλλὰ ἀπὸ ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Δεύτερη ἐκδοση τῆς ἰταλικῆς αὐτῆς μετάφρασης (in lingua toscana), ἀξιομνηστὴ καὶ βελτιωμένη σὲ 12 τόμους, Venezia 1745-1751, ὑπάρχει στὴ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας (Biblioteca di lettere e filosofia dell'Università degli studi di Firenze, Firenze, FI), μὲ τὸν ταξινόμικὸ ἀριθμὸ IT /ICCU/UFIE/003460. Ὁ πλήρης τίτλος τῆς ἰταλικῆς αὐτῆς ἐκδόσεως ἔχει ὡς ἐξῆς: *Lo Spettacolo della Natura esposto in varj dialoghi non meno eruditi che ameni, concernenti la Storia Naturale. Opera tradotta dall'idioma francese in lingua toscana. Tomo I [— duodecimo]. Edizione seconda, accresciuta e migliorata, in Venezia, presso Giambatista Pasquali, 1745-1751.* Ἀπὸ τὸν ἑνατο ὅμως τόμο κ.έ. ὁ τίτλος ἀλλάζει: *Lo Spettacolo della Natura ovvero*

8. Ἡ κυρία Κατερίνα Γαϊτάνου-Γαρδίκα, Docteur en Droit τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου, μοῦ ἔφερε ἀπὸ τὸ Παρίσι φωτοαντίγραφο τοῦ μέρους αὐτοῦ ἀπὸ τὸν πέμπτο τόμο τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1770 ποὺ ὑπάρχει στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς Γαλλίας (Bibliothèque Nationale de France, Service de reproduction). Τῆς ἐκφράζω τις θερμὲς μου εὐχαριστίες.

*Trattenimenti sopra le particolarità della Storia Naturale scelti e indirizzati a mettere curiosità nei giovani, e ad erudirne l'ingegno. Tomo nono [—duodecimo], che contiene in parte ciò che riguarda l'Uomo considerato in se stesso. Opera tradotta dall'idioma francese in lingua toscana κτλ.*⁹

Ἐκ τῶν ἑνατο λοιπὸν τόμο μεταφράζει ὁ ἱερέας Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκᾶς τὸ κεφάλαιο «L'Uomo considerato in se stesso» (ἢ «L'Homme considéré en lui-même»), καθὼς εἶδαμε στὸ γαλλικὸ κείμενο). Στὴν «Εἰδησιν...» τῆς σ. 3 μεταφράζει τὴ φράση αὐτὴν ὡς ἐξῆς (σὲ ἀδόκιμα ἑλληνικά): [ὁ Γάλλος συγγραφέας] «περιγράφει τὸν ἄνθρωπον θεωρημένον εἰς τὸν ἑαυτὸν του», ἀλλὰ ὡς τίτλο τῆς μετάφρασής του βάζει τὴ φράση τοῦ Ψαλμοῦ ἡ', 6: *Τί ἐστιν ἄνθρωπος*, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ βιβλικὴ εἶναι καὶ κυριολεκτικὴ.

Εἰδικότερα γιὰ τὴ μετάφραση αὐτὴ τοῦ ἱερέα-διδασκάλου Παναγῆ/Μαρίνου Φωκᾶ σημειώνω ἀδρομερῶς τὰ ἐξῆς:

α) Εἶναι ἡ πρώτη —καὶ ἴσως ἡ μόνη— φορὰ ποὺ μεταφράζεται κείμενο τοῦ ἀββᾶ Noël Antoine Pluche (1732) στὰ ἑλληνικά (τὸ 1811)· καὶ μεταφράζεται ἕνα μικρὸ μέρος τοῦ ἔργου του, ἀπὸ ἰταλικὴ μάλιστα μετάφραση καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο. Στὴν «Εἰδησιν» ποὺ συνοδεύει τὴ μετάφραση ἀναφέρεται, μᾶλλον ἀσαφῶς, ὁ τίτλος τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ ὁποῖο γίνεται αὐτὴ («ἀναγινώσκωντας ἢ μᾶλλον εἰπεῖν σπουδάζωντας τὸ *Θέημα τῆς φύσεως*»), ὄχι ὅμως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Ὁ συσχετισμὸς μὲ τὸν ἀββᾶ Noël Antoine Pluche (1688-1761) καὶ μὲ τὸ ἔργο του *Le Spectacle de la Nature* (ἢ *Lo Spettacolo della Natura* κατὰ τὴν ἰταλικὴ του μετάφραση) γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ.

β) Τὸ χφ 1176 τῆς ΕΒΕ, ὅπου ὑπάρχει ἡ μετάφραση αὐτὴ τοῦ ἱερέα Παναγῆ Φωκᾶ, τὸ ἀναφέρει δύο φορές στὶς μελέτες του ὁ κ. Γιάννης Καρᾶς, Διευθυντὴς Ἐρευνῶν στὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρυμάτος Ἐρευνῶν: α) στὸ βιβλίον του *Οἱ Θετικὲς-Φυσικὲς Ἐπιστῆμες στὸν Ἑλληνικὸ 18ο αἰῶνα*, Gutenberg, Ἀθήνα [1977], σ. 136, καὶ β) στὸ νεότερο βιβλίον του (εὐρύτερη ἀνάπτυξη τοῦ προηγούμενου σὲ

9. Ὁ Ἰταλὸς συνάδελφος καὶ φίλος Cristiano Luciani, λαμπρὸς νεοελληνιστὴς στὴ Ρώμη, ἔκαμε τὸν κόπο νὰ ἀναζητήσει τὴν ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Noël Antoine Pluche καὶ μοῦ ἔστειλε τὰ στοιχεῖα τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1745-1751 ἀπὸ τὴν Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τῆς Φλωρεντίας. Τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν προθυμία καὶ τὸν κόπο του.

τρεις πυκνούς τόμους) *Οἱ Ἐπιστήμες στὴν Τουρκοκρατία, Χειρόγραφα καὶ ἔντυπα, τόμος Β΄, Οἱ Ἐπιστήμες τῆς Φύσης*, ἔκδοση τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ ΕΙΕ, 46, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας [Ἀθήνα 1993], σσ. 305-307. Στὴν πρώτη περίπτωση περιορίζεται σὲ ἀπλὴ ἀναγραφὴ τοῦ χφ 1176 τῆς ΕΒΕ, καὶ στὴ δεύτερη ἀναδημοσιεύει τὸν Πίνακα Περιεχομένων τῆς μετάφρασης. Ἀλλὰ καὶ τὶς δύο φορές δὲ συσχετίζεται ἡ μετάφραση μὲ τὸ συγγραφέα Noël Antoine Pluche καὶ τὸ ἔργο του. Αὐτό, καθὼς εἶπαμε, γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ.

γ) Τὸ ὄνομα τοῦ Noël Antoine Pluche εἶχε ἀναφερθεῖ στὰ ἑλληνικὰ —ἐλαφρὰ παραλλαγμένο— τὸ 1796, σὲ ἓνα βιβλίον ποὺ εἶχε ἐκδοθεῖ στὴ Βενετία ὑπὸ τὸν ἀκόλουθο τίτλο: *Βιβλίον διηρημένον εἰς μέρη δύο, ὧν τὸ μὲν πρῶτον περιέχει Ἐπιστολὴν τινα διαλαμβάνουσαν τινὰς διακρίσεις εἰς τὸ ποίημα τοῦ Κυρίου Βολτέρ, τὸ δὲ δεύτερον, Στοχασμούς τινὰς περὶ τῶν αἰτιῶν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς πτώσεως τοῦ δήμου τῆς Ῥώμης. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθέν καὶ μετὰ πλείστης ἀπιμελείας [sic] διορθωθέν. αἰγῆς*. Ἐνετίησι 1796. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ ποτε Δημητρίου Θεοδοσίου· νῦν δὲ Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. *Con licenza de' Superiori*.¹⁰ Στὶς σσ. γ'-δ' ὑπάρχει ἀφιέρωση, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴν προσφώνηση «Ἐντιμώτατε, καὶ χρησιμώτατε ἐν πραγματευταῖς Κύριε Κύριε Στέριε Κυριακή» καὶ τελειώνει μὲ τὰ ἐξῆς: «Τῆς ὑμετέρας ἐντιμότητος Εὐπειθέστατοι, καὶ ὑποκλινέστατοι δοῦλοι Μ. Σ. καὶ Σ. Κ.».¹¹

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (σσ. 1-75) ἐπιγράφεται (σ. 1) «Ἐπιστολὴ περιέχουσα τινὰς διακρίσεις [ἐννοεῖ παρατηρήσεις] εἰς τὸ

10. Τὴν πληροφορία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ Noël Antoine Pluche στὸ ἐν λόγῳ βιβλίον μοῦ τὴν ἔδωσε ὁ κ. Δημήτρης Ἀποστολόπουλος, Διευθυντῆς Ἐρευνῶν στὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ ΕΙΕ. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν ἀγαπητό μου φίλο γιὰ τὴν τόσο ἀυθόρμητη προσφορὰ του.

11. Περιγραφὴ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, MGL 118) βλ. Γεωργίου Γ. Λαδᾶ καὶ Ἀθανασίου Δ. Χατζηδήμου, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, ἀριθ. 5, σσ. 12-14. Μὲ τὸ ἴδιο βιβλίον ἔχει ἀσχοληθεῖ καὶ ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς στὴ μελέτη του «La fortune de Voltaire en Grèce», *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier à l'occasion du 25e anniversaire de leur arrivée en Grèce* (στὴ σειρὰ Collection de l'Institut Français d'Athènes, 92), tome premier, Athènes 1956, σ. 213. Ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς ἔχει τὴ γνώμη ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μετάφραση ἔχει γίνεαι ὄχι ἀπὸ γαλλικὸ ἀλλ' ἀπὸ γερμανικὸ κείμενο, καὶ ὅτι οἱ ἄγνωστοι μεταφραστὲς Μ. Σ. καὶ Σ. Κ. εἶναι νέοι, στὶς πρῶτες τοὺς δοκιμῆς, καὶ ὅπως ὅποτε ἄπειροι. Ἀλλὰ ὁ Δημήτρης Ἀποστολόπουλος σὲ μιὰ τελευταία ἀνακοίνωσή του ἀποκάλυψε ὅτι τὸ πρωτότυπο εἶναι ρωσικὸ καὶ συγγραφέας τῆς «Ἐπιστολῆς» ποὺ δημοσιεύεται στὸ *Βιβλίον διηρημένον εἰς μέρη δύο* κτλ. εἶναι ὁ Vasilij Alekseevic Levšin· βλ. σχετικὸ παρασχόλημά του στὸν παρόντα τόμο σ. 325.

Ποίημα τοῦ Κυρίου Βολτέρ Περί τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως Λισβώ-
νης) καὶ υπογράφεται (σ. 75) ἀπὸ τὸν Β. Α. Εἶναι μετάφραση μιᾶς ἐπι-
στολῆς, ὁ ἄγνωστος συντάκτης τῆς ὁποίας ἀπαντᾷ ἐπικριτικὰ στὸ ἔργο
τοῦ Βολταίρου *Poème sur le désastre de Lisbonne* (1756).¹² Τῆ μετά-
φραση υπογράφουν (σ. 8') οἱ Μ. Σ. καὶ Σ. Κ., πρόσωπα τὰ ὁποῖα μᾶς εἶ-
ναι ἐπίσης ἄγνωστα. Στὴ σ. 44 τοῦ βιβλίου συναντοῦμε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ
Pluche, ἐλαφρὰ παραλλαγμένο. Παραθέτω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα (ὅπου
ὁ λόγος γιὰ τὴ Θεία Πρόνοια):

«Ἄνθρωποι οὕτω μεγάλου νόος, οἷος ὁ Βολτέρ καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτῶ,
ἐδύνοντο μὲ τὰ χαρίσματα αὐτῶν νὰ στηρίζωσι τὴν κατάληψιν ἡμῶν ἐν
τῇ προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄχι νὰ τὴν διαστρέφωσι καὶ σκοτίζωσιν. Ὁ αἰὼν
ἡμῶν ἱκανῶς μαρτυροῖ τὴν βλάβην, ἣτις ἐπροξενήθη ἀπὸ τὰ συγγράμματα
αὐτῶν. Εὐχαριστία εἰς τὸν οὐρανόν! Ἐγὼ ἐλυτρώθην ἐκ ταύτης τῆς κα-
κοδοξίας. Αἱ αἰσθήσεις μου ἐνισχύθησαν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν συγγραμ-
μάτων τοῦ Κ. Ἐϊλερ, Ῥουσσώ, καὶ δὲ Πλιούος. Ἐγὼ ἀναγινώσκω τὰ
ποιήματα, ὅπου εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος ὁ Βολτέρ συνέγραψε μὲ συμπάθειαν, καὶ
ἤθελα τὰ βδελυχθῆ, ἐὰν δὲν ἐσυλλογίζομουν, ὅτι καὶ ὁ Βολτέρ ἄνθρωπος
ἦν, ὑποκείμενος μεγάλων σφαλμάτων.

» Ἀεῖποτε ἐστάθησαν ἄνθρωποι ἐναντίον τοῦ Θεοῦ ἀχάριστοι. Ἄλλ'
ὁ Θεὸς αἰεὶ διαμένει, καὶ ἔσεται πρὸς αὐτοὺς ἀγαθός, συμπαθής, καὶ οἰ-
κτίρμων. Καὶ γὰρ τὸ πλημμελεῖν ἀνθρώπινον, συγχωρεῖν δὲ καὶ οἰκτεί-
ρειν ἴδιον ἐστὶ τῷ ἀϊδίῳ Θεῷ.

» Ἐνδυναμοῦσθε, Κυρίε μου! ἐν τῷ οὕτω φρονεῖν περὶ τοῦ Θεοῦ. Βδε-
λύχθητε τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες τὸν // [σ. 45] παρασταίνουν ἀνελεή-
μονα. Ἐν αὐτῷ οὐκ εἰσὶν αἱ ἰδιότητες, ὅπου οἱ διεστραμμένοι νόες ἐν ταῖς
καρδίαις αὐτῶν ἐφευρίσκουσιν».

12. Τὸ 1755 ἓνας φοβερὸς σεισμὸς κατέστρεψε τὴ Λισαβόνα, μὲ χιλιάδες νε-
κρούς. Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ συγκλονιστικοῦ αὐτοῦ γεγονότος, ὁ Voltaire στὸ *Poème
sur le désastre de Lisbonne, ou Examen de cet axiome: «Tout est bien»* (1756),
ἐκφράζει τὴν ἀντίθεσή του στὶς ἀπόψεις τῶν «optimistes» Leibniz, Pope καὶ Wolff
γιὰ τὴ Θεία Πρόνοια (τὸ ἀξίωμα *Tout est bien*). Τὸ ἴδιο εἶχε κάμει τὸ 1747 στὸν
Zadig, καὶ κυρίως ἀργότερα στὸν *Candide* (1759), ὅπου εἰρωνεύεται τὸν περίφημο
συλλογισμὸ τοῦ Leibniz γιὰ τὴ θεϊκὴ τελειότητα τοῦ Κόσμου:

Ἐὰν ὁ Κόσμος δὲν ἦταν τέλειος, ὁ Θεὸς δὲ θὰ ἤξερε ἢ δὲ θὰ μπορούσε
ἢ δὲ θὰ ἤθελε νὰ τὸν δημιουργήσει τέλειον.

Ἄλλὰ ὁ Θεὸς καὶ ἤξερε ὡς πάνσοφος καὶ μπορούσε ὡς παντοδύναμος
καὶ ἤθελε ὡς πανάγαθος νὰ τὸν δημιουργήσει τέλειον.

Ἄρα ὁ Κόσμος εἶναι τέλειος (ὁ τελειότερος τῶν δυνατῶν Κόσμων).

Γ'. Ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκᾶς

Ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκᾶς γράφει τὸ ἐπώνυμό του κατὰ ποικίλους τρόπους:

α) Στὸ χφ 2944 ὑπογράφει μὲ τρεῖς τρόπους: στὴ σ. 1 (σελίδα τίτλου), Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς κτλ., ὑπογράφει: «παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν ἱερεῦσι Παναγῆ Φωκᾶ Κεφαλληνίου»: στὴ σ. 4 (ἀφιέρωση στὸ Γάλλο στρατηγὸ Φραγκίσκο Σαβέριο Donzelot, Διοικητὴ τῶν Νησιῶν τοῦ Ἰονίου) ὡς «ἐν ἱερεῦσι ταπεινὸς δούλος Παναγῆς Φωκᾶς»: καὶ στὴ σ. 6 («Ἐἶδησις πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας») ὡς «ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι Παναγῆς Φουκ[ᾶς] Κεφαλ[ηναῖος]».

β) Στὸ χφ 2945 ὑπογράφει μὲ τέσσερις τρόπους: στὴ σ. 1 (σελίδα τίτλου), Ἐπιτομὴ Λογικῆς κτλ., ὑπογράφει: «παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν ἱερεῦσι Παναγιότου Φωκᾶ τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας»: στὴν προσφώνησή του πρὸς τὸ στρατηγὸ Donzelot, γραμμένη ἰταλικά, ὡς «il sacerdote Marino Focca»: στὴ σ. 4 (ἀφιέρωση στὸ στρατηγὸ Donzelot) ὡς «ταπεινὸς καὶ ὑπόχρεος δούλος Παναγῆς ἱερεὺς ὁ Φουκάς»: καὶ στὴ σ. 6 («Ἐἶδησις πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας») ὡς «ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι Παναγῆς Φουκᾶς Κεφαλ[ηναῖος]».

γ) Στὸ χφ 1176, σ. 3 («Ἐἶδησις»), ὑπογράφει ὡς «ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι Παναγῆς Φωκᾶς ὁ ἐκ Κεφαλληνίας».

Ἄλλὰ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ γραφικὸ χαρακτῆρα τῶν τριῶν χειρογράφων, πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο. Γι' αὐτὸ καὶ στὴ «Συνοπτικὴ καταγραφή τῶν βιβλιογράφων τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα» τοῦ Λίνου Πολίτη καὶ τῆς Μαρίας Πολίτη ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως πρέπει νὰ ταυτισθοῦν τὰ σχετικὰ λήμματα τῶν σελίδων 593 («Παναγῆς Φωκᾶς ἐκ Κεφαλληνίας») γιὰ τὸ χφ EBE 1176) καὶ 595 («Παναγιώτης Φωκᾶς ἱερεὺς Κεφαλληνῶος») γιὰ τὰ χφ EBE 2944 καὶ EBE 2945). Γιὰ τὸ παραπεμπτικὸ λῆμμα τῆς σ. 545: «Μαρῖνος Φωκᾶς βλ. Παναγιώτης Φωκᾶς» (καθὼς καὶ γιὰ τὸν τίτλο αὐτῆς ἐδῶ τῆς μελέτης μου), παρατηρῶ ὅτι τὸ ὄνομα *Μαρίνος* συνηθίζεται στὴν Κεφαλονιά ἀντὶ τοῦ *Παναγῆς*: *Μαρία* εἶναι ἢ *Παναγία*, καὶ *Μαρίνος* (ἢ *Μαρής* καὶ *Μαράκης*) εἶναι ὁ *Παναγῆς*. Ἄλλὰ ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς Φωκᾶς χρησιμοποιεῖ τὸ Marino μόνον μιὰ φορά, στὸ χφ 2945, Ἐπιτομὴ Λογικῆς.

Τὸ ἐπώνυμο Φωκᾶς, Βυζαντινῆς προελεύσεως, ὑπάρχει στὴν Κεφαλληνία, τὴν Κρήτη καὶ ἄλλοῦ. Στὴν Κεφαλληνία ἐντοπίζεται στὴν περιοχὴ *Λιβαθῶ* (ἢ), ὅπου καὶ ὁ οἰκισμὸς *Φωκάτα* (τά), πολὺ κοντὰ στὸ χωριὸ *Λαγκίθρα* (ἢ): ὑπάρχει ὅμως καὶ στὴν περιοχὴ τῆς *Σάμης*, καὶ στὸ *Πυρ-*

Αριθ. 122

3

Αριθ. 1176 γ. 82.

Ε Ι Δ Η Σ Ι Σ

Αναγινώσκοντας ή μαλλον ήτην, αποκάλυψας το Θέμα της φυσικῆς εἰς ὑπάρουσαν Διακρίσιν μετὰ φρασῶν ἐν τῆς Γαλλικῆς καὶ φθάνοντας εἰς τὸν ἴσων ἔχον ὅσοις περιγράφει τὸν ἄνθρωπον θεωρητικῶν εἰς τὸν αὐτοῦ ἐνοχάδεια τὰ μαζο τὴν μετὰ φρασῶν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς Διακρίσιν πρὸς ὠφέλιμον τῶν μαθητῶν ἐχθίβη ὅτι θεῖα-προφηνίει ὅχι μετὰ τὴν ὠφέλιμον καὶ εἰς αὐτὸς καὶ εἰς ὅσους ἀλλοι ἐπιτυχῶς ἔσ' ἀναγνώσαν ἠβέλησα περιχρῶν διά περισσεύσαν ὠφέλιμον τὰ ἄλλα εἰς τὸ ἴσος τὸν μαδαχον ὄλων τῶν τῶν Συγγραφεῶν ὅτε ἀναφέρονται εἰς τὴν παρῶσαν πραγμασίαν. Εχθίβη τὰ ἄλλα τὴν συμπόθησαν ἀπὸ ὅσους ἔσ' ἀναγνώσαν ἀντίως καὶ μετὰ τὴν μετὰ φρασῶν διὰ ἀκρίβεια ἴσων τὸν εὐσπὸν τῶν Γαλλικῶν Συγγραφεῶν, ἐπιχθίβη καὶ ἡ μετὰ φρασῶν εἰς κατὰ ὅσους εἰς ἀπὸ τῆς ἴσων τὰ διὰ τὴν ὠφέλιμον ἐχθίβη τῶν ὄσων καὶ μετὰ φρασῶν ἡ ἀναφρασί μετὰ ἴσων τὰ ἐπιχθίβη τὰ ἄλλα ὅτε ἀκρίβειαν τῶν ἀναγνώσαν κίρυμα 1811 Οὐλβρὸς 2.

ὁ Γαπηνός ἐν ἱερίῳ

Παναγνὴς φουαί ὁ ἐν Κεραλαγνίας.

Ἡ «Εἰδησις» τοῦ χφ Τί ἐστὶν Ἄρθρωπος
(EBE 1176, σ. 3)

γὶ καὶ στὸν Ἑλιὸ καὶ στὴν Ἑρισσο. Οἱ Φωκάδες τῆς Κεφαλληνίας ἦταν γραμμένοι στὸ λεγόμενο Libro d'Orò (Χρυσὴ Βίβλος) τοῦ νησιοῦ καὶ ἀνῆκαν σὲ πολλοὺς κλάδους: Φωκᾶς-Κοσμετάτος, Φωκᾶς-Γεωργακάτος, Φωκᾶς-Ἀνδρεάτος, Φωκᾶς-Τζαννετάτος, . . . Παυλάτος, Ἀλεξανδράτος, Ἀλισανδράτος, Λιναρδάτος, Θεοφιλάτος κ.ἄ. Ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς Φωκᾶς ἀνήκει στὸν κλάδο τῶν Γεωργακάτων, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦ μόνον τὸ Φωκᾶς ἢ Φουκᾶς. (Οἱ σημερινοὶ Φωκάδες χρησιμοποιοῦν ἄλλοι μόνον τὸ Φωκᾶς, π.χ. Νίκος Φωκᾶς, ὁ ποιητής, καὶ ἄλλοι μόνον τὸ δεύτερο, π.χ. Μαρίνος Κοσμετάτος, ἢ —ἐπισημότερα— καὶ τὰ δύο, π.χ. Μαρίνος Φωκᾶς-Κοσμετάτος, ὁ πρῶην δήμαρχος Ἀργοστολίου. Σημειώσω ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ Φωκᾶ, στὸ συγγενικὸ περιβάλλον —ἢ καὶ λαϊκότερα—, μπορεῖ νὰ λέγεται καὶ Φούκαινα, π.χ. ἡ Μαριάννα ἢ Φούκαινα).

Γιὰ τὸν ἱερέα καὶ διδάσκαλο Παναγῆ/Μαρίνο Φωκᾶ πολὺ ὀλίγα πράγματα γνωρίζουμε. Συγγραφεῖς ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εἶχαν κάμει λόγο γι' αὐτόν, ὅπως ὁ Ἄνθιμος Μαζαράκης (1800/1801-1868) γιὰ τὴν Κεφαλληνία, ὁ Λαυρέντιος Βροκίνης (1850-1911) γιὰ τὴν Κέρκυρα, ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος-Βρετὸς (1800-1876) γιὰ τὴν Ἑπτάνησο, ἢ ὁ Κ. Ν. Σάθας (1842-1914) καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Κ. Δημητρακόπουλος (1826-1872) δὲν τὸν ἀναφέρουν. Ὁ Ἡλίας Α. Τσιτσέλης τὸ 1904 τὸν ἀναφέρει ὡς ἐξῆς (στὸ λῆμμα Φωκᾶς): «ε' Παναγῆς. Ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος ἐν Κερκύρα ἀρχομένου τοῦ ιη' αἰῶνος [προφανῶς τυπογραφικὸ λάθος ἀντὶ ιθ']. Ἀφῆκεν ἀνέκδοτον μετάφρασιν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς περὶ φύσεως» καὶ παραπέμπει στὸ χφ 1176 τῆς ΕΒΕ ποὺ εἶδαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ παρόντος.¹³ Ὁ Εὐγένιος Ρίζος Ραγκαβῆς τὸ 1926 ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Τσιτσέλη (ἀλλὰ τὸν ἀναφέρει ὡς διάκονο) καὶ γράφει ὅτι γεννήθηκε γύρω στὸ 1730 ἀπὸ τὸν κλάδο τῶν Φωκᾶ-Γεωργακάτων: «229 PANAGHI ne' vers 1730, diacre et professeur à Corfou. La Bibliothèque Nationale d'Athènes possède le manuscrit d'une traduction du français due à Panaghi Foca, d'un ouvrage sur "La Nature". (Cicelli 788)».¹⁴

Ὅπως εἶδαμε προηγουμένως, ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκᾶς, στὴν «Εἰδήσιν πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας» ποὺ ἀποτε-

13. Βλ. Ἡλίας Α. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνικά Σύμμικτα*, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 788. — Ἐνα μικρὸ λῆμμα γιὰ τὸν ἱερέα καὶ διδάσκαλο Παναγῆ/Μαρίνο Φωκᾶ στὴ *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ* τοῦ Πυρσοῦ, τόμ. 24, σ. 309, ἐπαλαμβάνει τὰ τοῦ Τσιτσέλη, καὶ μάλιστα μὲ τὸ λάθος τοῦ ιη' αἰῶνα ἀντὶ ιθ'.

14. Βλ. Eugène Rizo Rangabé, *Livre d'Or de la Noblesse Ioniennne, volume II, Céphalonie*, Maison d'Éditions «Eleftheroudakis», Athènes 1926, σ. 255, ἀρ.θ. 299.

λεῖ τὸν Πρόλογο τῆς *Γραμματικῆς* του, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τῆ σύνθεσῃ τοῦ ἔργου του αὐτοῦ τὴν ἄρχισε τὸ 1801 «εύρισκόμενος ἀκόμη εἰς τὴν πατρίδα του», δηλ. στὴν Κεφαλληνία, καὶ ὅτι κατόπιν [μᾶλλον κατὰ τὸ 1802] πῆγε στὴν Κέρκυρα «διὰ τὰς ἐκεῖ [δηλ. στὴν Κεφαλληνία] τότε γνωστὰς πρὸς πάντας ἐμφυλίου ἐπαναστάσεις». Μὲ τὴν τελευταία αὐτῆ φράσῃ ἐννοεῖ τὶς κοινωνικὰς ταραχὰς ποὺ ἔγιναν στὰ χρόνια 1800-1802, ἐπὶ «Ἐπτανήσου Πολιτείας» (1800-1807), στὴν Κεφαλληνία: ἀνταγωνισμὸς καὶ διεκδίκηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὶς ἰσχυρὰς οἰκογένειες Μεταξᾶ καὶ Ἀννίνων, ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὶς πόλεις Ληξουρίου καὶ Ἀργοστολίου μὲ αὐτονομιστικὴ ἐξέγερσῃ στὸ Ληξούρι, κοινωνικὴ ἐξέγερσῃ στὴ Σκάλα κ.ἄ. (Ἐνεργὸ πολιτικὸ ρόλο γιὰ τὴν ἀποκατάστασῃ τῆς τάξεως ἔπαιξε τότε ὁ νεαρὸς γιατρὸς Ἰωάννης Καποδίστριας, γεγονὸς ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ προσοίμιο τῆς πολιτικῆς του σταδιοδρομίας ἀργότερα στὴν Εὐρώπη, τὴ Ρωσία καὶ τὴν Ἑλλάδα).¹⁵

Γιὰ τὴν παιδεία τοῦ συγγραφέα τῶν τριῶν διδακτικῶν βιβλίων ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν δὲν ξέρομε τίποτε τὸ ἰδιαίτερο. Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα

15. Βλ. γιὰ ὅλα αὐτὰ μὲ χρονολογικὴ σειρά: Conte Ermanno Lunzi, *Della Repubblica Settinsulare libri due*, Bologna, Tipi Fava e Garagnani, 1863, «Capitolo IV», σσ. 29-34 (=Ἐρμάνου Λούντζη, *Ἐπτάνησος Πολιτεία*, μετάφρασῃ τῆς Ἀβιγαήλ Λούντζη-Νικοκάβουρα, Κέρκυρα 1968, «Κεφάλαιο Τέταρτο», σσ. 40-43). Π. Χιώτου, *Ἱστορικά Ἀπομνημονεύματα Ἐπτανήσου*, τόμ. 3, Κερκύρα 1863/1864, σσ. 778-784. *Ἱστορία τῆς Νήσου Κεφαλληνίας. Λοκίμιον συγγραφεῖν ἰταλιστὶ ὑπὸ Ἰωάννου Π. Λοβέρδου Κωστῆ, ἐξελληνισθὲν ὑπὸ Παύλου Κωνσταντίνου Γρατσιατόν καὶ διὰ πολλῶν σημειώσεων πλουτισθὲν*. Ἐκδίδεται ἐπιμελείᾳ Γερασίμου Α. Λοβέρδου Κωστῆ, ἐν Κεφαλληνίᾳ, Τύποις «Προόδου» 1888, σσ. 202-251. Μάρκου Θεοτόκη, *Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ αἱ στάσεις αὐτῆς ἐν ἔτεσι 1800, 1801, 1802*. Ἱστορικαὶ σημειώσεις ἐξαχθεῖσαι ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐπτανήσου Πολιτείας, ὑπὸ —, ἐν Κερκύρα, Τυπογραφεῖον Ι. Ναχαμούλη, 1889. Γερασίμου Ε. Μαυρογιάννη, *Ἱστορία τῶν Ἰονίων Νήσων* κτλ., ὅ.π. 1889, τόμ. Α', σσ. 321-334, 379-403, καὶ τόμ. Β', σσ. 24-29. Σπύρου Δ. Λουκάτου, *Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας καὶ ἡ Ἐπτάνησος Πολιτεία*, Ἀθῆναι 1959, σσ. 23-42. Ἐλένης Ε. Κούκου, *Ἱστορία τῶν Ἐπτανήσων ἀπὸ τὸ 1797 μέχρι τὴν Ἀγγλοκρατία*, Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1983, σσ. 85-103 (καὶ νέα ἔκδοσῃ 1999). Γεωργίου Ν. Μοσχόπουλου, *Ἱστορία τῆς Κεφαλονιάς, τόμος δευτέρος (1797-1940)*, Ἐκδόσεις Κέφαλος, Ἀθήνα 1988, σσ. 35-57. Γιὰ τὴ γενικότερη ἱστορία τῶν χρόνων ἐκείνων βλ. Νικολάου Γ. Μοσχονᾶ, «Τὰ Ἴονια Νησιά κατὰ τὴν περίοδο 1797-1821», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΑ', Ἀθῆναι 1975, σσ. 382-402 (περὶ Donzelot, σσ. 400, 401). Εἰδικότερα γιὰ τὴν Ἐπτάνησο Πολιτεία (1800-1807) βλ. *Ἱστορικά*, ἀριθ. 33, μὲ τίτλο *Ἡ Ἐπτάνησος Πολιτεία*, ἐνθετο στὴν ἐφημ. Ἀθηνῶν *Ἐλευθεροτυπία*, 1 Ἰουλίου 2000, ὅπου καὶ ἀρκετὴ βιβλιογραφία (σ. 49).

του συνάγεται ὅτι ἦταν ἱερέας καὶ διδάσκαλος καὶ ὅτι διάβαζε καὶ ἔγραφε ἰταλικά. Εἶναι ἀφοσιωμένος στοὺς μαθητές του καὶ τοὺς διδάσκει τὴν ἑλληνικὴ Γραμματικὴν, γιὰ νὰ μάθουν «τὸ ὀρθῶς λέγειν καὶ γράφειν», καὶ Λογικὴν (ἢ μᾶλλον Φιλοσοφίαν), γιὰ νὰ μάθουν «τὸ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι». Κύριο βοήθημά του γιὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἔχει, ἀκόμη τότε, τὴν παλαιὰ Γραμματικὴν τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρους, ἀπὸ τὴν ὁποία συνθέτει μιὰ Ἐπιτομὴν «εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον», ἐνῶ γιὰ τὴ Λογικὴν (καὶ γενικότερα τὴ Φιλοσοφίαν) σταχυολογεῖ «τὸ νόημα», ὅπως γράφει, ἀπὸ διαφόρους ἐμπείρους καὶ Ἰταλοὺς συγγραφεῖς.

Σὲ μιὰ πρώτη ἐκτίμηση τῶν κειμένων του, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονός ὅτι καὶ τὰ τρία διδακτικὰ βιβλία του τὰ γράφει «εἰς τὸ ἀπλὸν ῥωμαϊκὸν ἰδίωμα», δηλ. στὰ ἀπλούστερα ἑλληνικά τῆς ἐποχῆς του —στὴ λογιότερη βέβαια μορφή τους—, καὶ ὄχι «εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἰδίωμα» (δηλ. στὴν ἀρχαίzzουσα), τοῦ ὁποίου, ὅπως γράφει, οἱ νέοι «ἐξ αἰτίας τῆς τρυφεραῆς των ἡλικίας δὲν εἶναι δεκτικοί». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἔχει φωτεινὴ παιδαγωγικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ ζήτημα τῆς γλῶσσας καὶ δὲν παρασύρεται ἀπὸ τὸ ἀρχαϊστικὸ ἰδανικὸ τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι ὅμως πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι δὲ χρησιμοποιεῖ βενετικὰς ἢ ἰταλικὰς λέξεις καὶ ἐκφράσεις, ὅπως συμβαίνει —τότε καὶ ἀργότερα— μὲ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς περιοχῆς ἢ μὲ ἄλλους συγγραφεῖς ἀπὸ τὰ πρόην βενετοκρατούμενα Ἑπτάνησα, καὶ προπάντων μὲ τὰ δικαιοπρακτικὰ κείμενα τῶν νοταρίων.

Ὁ τρόπος τῆς συγγραφῆς του εἶναι λιτός, σαφὴς καὶ ἐπαγωγικός, γεγονός στὸ ὁποῖο τὸν διευκολύνει καὶ τὸ σύστημα τῶν ἐρωταποκρίσεων ποὺ χρησιμοποιεῖ (στὴ Γραμματικὴν καὶ τὴ Λογικὴν): δὲν εἶναι ὅμως λίγες οἱ φορὲς ποὺ ἡ ἐκφρασὴ του γίνεται ἀδέξια ἢ ἀδόκιμη. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι ἄνιση: συνήθως κανονικὴ, συχνὰ ὅμως ἀπροσδόκητα παραγμένη, ὅπως: ἡ γενναῖα, ἡ γνώρισις, νὰ δίξη, ἐννοιαν, θέλει προξενίσει, νὰ ἀρχήσωμεν, νὰ διορίζη, τὴν γλυκύαν, Ἰταλοὺς συγγραφεῖς, εὐτυχεσμένην κ.ἄ. Σὲ μερικὰ σημεῖα, καὶ ἰδίως στὸν τονισμό, εἶναι καὶ ἀνομοιόμορφη: ἡ ὁποία - τῆς ὁποίας - τοῦ ὁποίου - τῶν ὁποίων, Κωνσταντίνου, εἰς ἓνα μικρὸν ἀριθμῶν, δικαίως, τῶν ὁκτώ τοῦ λόγου μερῶν, ἡμπορεῖ - ἡμπορεῖ, ἀνοφελής - ὀφέλεια κ.ἄ. Πολλὰς φορὲς παραλείπει τὴν ὑπογεγραμμένην, ἐνῶ συνήθως τὴ γράφει, καὶ ἄλλοτε τὴ γράφει χωρὶς λόγος: νὰ ὁμολογηθῶ, κάμμία. Ἐπίσης συνδέει τὴν κτητικὴ ἀντωνυμία μὲ τὴν προηγούμενη λέξη: εἰς τὸν ἐαυτόντης, τοὺς ὁμογενεῖςμου, τοὺς ἀγαπητούςμου μαθητάς, φωτίζοντάςτους, καὶ χρησιμοποιεῖ πολὺ τὰ ἀρχικά κεφαλαῖα.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον παιδαγωγικοὶ οἱ λόγοι ποὺ τὸν ὠθοῦν νὰ γράψῃ στὰ ἀπλούστερα ἑλληνικά καὶ ὄχι στὴν ἀρχαίzzουσα: εἶναι καὶ ἡ γενικό-

τερη αντίληψή του για τη σημασία τῆς «ζωντανῆς» γλώσσας. Αυτό τὸ γράφει δύο φορές, στὴν «Εἰδήσιν πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας» ποὺ προτάσσεται στὴν Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς καὶ στὴν Ἐπιτομὴ Λογικῆς του. Στὴν Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς γράφει ὅτι ἀποφάσισε νὰ κάμει μιὰ ἐπιτομὴ τῆς Γραμματικῆς Κωνσταντίνου Λασκάρεως (ποὺ εἶναι γραμμμένη σὲ ἀρχαιοπρεπὲς ἰδίωμα) στὰ ἀπλὰ ἑλληνικά γιὰ τοὺς μαθητές του, γιατί βλέπει ὅτι στὰ Ἴονια Νησιά, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιοχές, δὲν ἔχει γραφεῖ καμία Γραμματικὴ στὴν ἀπλὴ γλώσσα, παρ' ὅλο ποὺ αὐτὴ εἶναι ζωντανή: ἀνὰ ἐξηγήσω εἰς τὸ ἀπλοῦν τὰς ἀρχὰς τῆς Γραμματικῆς Κωνσταντίνου Λασκάρεως, καὶ νὰ συνθέσω μὲ αὐτὰς μιὰν Ἐπιτομὴν Γραμματικῆς, μάλιστα ὅπου εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον, μὲ ὅλον ὅπου εἶναι ζωντανή, ὄχι μόνον εἰς τούτας τὰς Ἰωνικὰς [γράφει: Ἰονικὰς] Νήσους, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας ἐπαρχίας, δὲν ἔγινεν ἕως τώρα καμμία Γραμματικὴ, ἢ ὅποια νὰ ἐρμηνεύη τὸν τρόπον τοῦ ὀρθῶς λέγειν καὶ γράφειν».

Καὶ στὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα ποὺ συνοδεύει τὴν Ἐπιτομὴ Λογικῆς γράφει ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς του αὐτῆς εἶναι διπλός: νὰ διευκολύνει τοὺς νεαροὺς μαθητές του σὲ μιὰ δύσκολη μάθηση ὅπως εἶναι ἡ Λογικὴ, ἀλλὰ καὶ νὰ παρακινήσει ἄλλους πολὺ σοφότερους ἀπὸ αὐτὸν νὰ γράψουν ἐπιστημονικὰ βιβλία στὰ ἀπλὰ ἑλληνικά, ὥστε ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα νὰ φθάσει σιγά-σιγά στὴν εὐτυχῆ τελείωση στὴν ὁποία ἔχουν φθάσει ἄλλες γλώσσες ποὺ κάποτε ἦταν πολὺ φτωχές: «Καὶ βέβαια ὁ σκοπὸς μου ἐστάθη κυρίως [...], καὶ δεύτερον νὰ ἐγείρω τὸν κάλαμον ἄλλων σοφοτάτων καὶ ἐμπείρων ὁμογενῶν μου, νὰ συνθέσουν ἐπιστήμας [ἐννοεῖ ἐπιστημονικὰ βιβλία] εἰς τούτην τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον, διὰ νὰ ἤθελε τὴν φέρουν ἀπὸ ὀλίγον κατ' ὀλίγον μὲ ἄκραν τους δόξαν, εἰς ἐκεῖνον τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος, εἰς τὸν ὁποῖον τόσαις ἄλλαις γλώσσαις εἰς τὴν ἀρχὴν προσδιορισμέναις εἰς ἓνα μικρὸν ἀριθμῶν [γράφει: ἀριθμὸν] φωνῶν καὶ φράσεων, ἐφέρθησαν ἔπειτα εἰς μιὰν εὐτυχισμένην τελειότητα».

Ὅταν ἔγραφε αὐτὰ ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς ἡ Μαρίνος Φωκᾶς, δὲν ἤξερε ὅτι πολὺ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν δύο Ἕλληνες λόγιοι, ὁ Νικόλαος Σοφιανὸς (περὶ τὸ 1500 - μετὰ τὸ 1552) καὶ ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς (περὶ τοῦ 1730-1807), εἶχαν γράψει Γραμματικὴ τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς καὶ μάλιστα ἀποδεσμευμένη ἀπὸ τὴ Γραμματικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως: ὁ πρῶτος στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ ὁ δεύτερος τὸ 1787/1788. Καὶ δὲν τὸ ἤξερε αὐτό, γιατί καὶ οἱ δύο αὐτὲς Γραμματικὲς ἔμειναν χειρόγραφοι καὶ ἐκδόθηκαν πολὺ ἀργότερα, ἐκεῖνη τοῦ Σοφιανοῦ ἀπὸ τὸν

Émile Legrand τὸ 1870 καὶ σὲ δευτέρα ἔκδοση τὸ 1874,¹⁶ καὶ ἐκείνη τοῦ Καταρτζῆ ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ τὸ 1957 καὶ σὲ δευτέρα ἔκδοση τὸ 1970.¹⁷

Ἐπίσης δὲν ἤξερε ὅτι λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ αὐτὸν (1791;-1805;) ὁ Κοραῆς εἶχε καταγράψει πολλὰς Σημειώσεις γιὰ μιὰ Γραμματικὴ τῆς Γραικικῆς γλώσσης, ὅπως τὴν ὀνόμαζε (ἡ ὁποία προφανῶς θὰ ἐξέφραζε τὴ γλωσσικὴ του θεωρία γιὰ τὴ «μέση ὁδὸ», μετὰξὺ «ἐλληνισμοῦ» καὶ «χυδαϊσμοῦ»). Ὁ Κοραῆς ὁμως δὲν προχώρησε στὴ σύνταξη ἐνὸς τέτοιου ἔργου,¹⁸ (καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ Λεξικοῦ [ποῦ ἐπίσης ἐτοίμαζε] ἔμειναν ἀπὸ τότε ἀσυμπλήρωτα στὰ συρτάρια του).¹⁹ Καὶ γιὰ τὸ λόγο ποῦ δὲν προχώρησε, ὁ μελετητὴς τοῦ θέματος αὐτοῦ Ἐμμα-

16. Ἡ πρώτη ἔκδοση ἔχει τὸν ἀκόλουθο δίγλωσσο τίτλο: *Grammaire de la langue grecque vulgaire par Nicolaos Sophianos*, Paris 1870. Νικολάου Σοφianoῦ τοῦ Κερκυραίου, Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης κατὰ τὸ ἐν Παρισίοις χειρόγραφον, ἔκδοθεῖσα ἐπιμελείᾳ καὶ διορθώσει Αἰμυλίου Λεγρανδίου, Ἀθηνησιν, ἐν τῷ γραφείῳ τῆς Πανδώρας, ἌΩΟ· καὶ ἀνήκει στὴ σειρά: *Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue Néo-hellénique*, No 6. Τὴ δευτέρα φορὰ ἐκδίδεται στὸν ἀκόλουθο τόμο: *Grammaire du grec vulgaire, et traduction en grec vulgaire du traité de Plutarque Sur l'éducation des enfants*, publiées par Émile Legrand, deuxième édition, Paris... 1874.

17. Γιὰ τὴν πρώτη ἔκδοση βλ. Δ. Καταρτζῆ, «Γραμματικὴ τῆς φυσικῆς γλώσσας», ἔκδοση καὶ σχόλια Κ. Θ. Δημαρᾶ, περ. *Νέα Ἑστία*, τόμ. 61 (1957), σὲ πολλὰς συνέχειες. Γιὰ τὴ δευτέρα ἔκδοση βλ. Δημήτριος Καταρτζῆς, *Τὰ Εὐρισκόμενα, ἔκδοτης Κ. Θ. Δημαρᾶς*, Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1970, σσ. 217-261: «Γραμματικὴ τῆς ῥωμαϊκῆς γλώσσας». Ἡ Γραμματικὴ τοῦ Καταρτζῆ τελείωσε στὶς 15 Ἰανουαρίου 1788· βλ. αὐτόθι, Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Υπόμνημα», «Β'. Ἡ χρονολογία τῶν ἔργων», σσ. 449 καὶ 451.

Στὸ «Προοίμιον» τῆς Γραμματικῆς, σ. 217, ὁ Καταρτζῆς γράφει τὰ ἐξῆς: «ὦντας ἀντίρρασι δὴ διὰ διαφορὰ πράγματα νὰ εἶναι καὶ ἓνα κατὰ τὸ αὐτό, τὰ ἑλληνικὰ καὶ ῥωμαϊκὰ εἶναι δὴ διὰ γλώσσας καὶ ὄχι μία· δηλ. ἡ μία πρωτότυπη καὶ ἡ ἄλλη παράγωγη» καὶ λίγο κατόπιν: «ἄλλη γλῶσσα λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἢ ῥωμαϊκίαν».

Ἐπογραμμίζω τὴν ὀρολογία τῶν δύο συγγραφέων: «τὰ ἑλληνικὰ» ἢ «τὴ ἑλληνικὴ», δηλ. τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἢ ἡ ἀρχαῖζουσα γλῶσσα — καὶ «τὰ ῥωμαϊκὰ», «τῆς φυσικῆς γλώσσας» ἢ «τῆς ῥωμαϊκῆς γλώσσας», δηλ. τὰ νέα ἑλληνικὰ, ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς τὸ 1787/1788· «εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἰδίωμα», δηλ. τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ — καὶ «εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον», δηλ. τὰ νέα ἑλληνικὰ, ὁ Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκῆς τὸ 1810 καὶ 1811.

18. Βλ. τὴν ὠραία μελέτη τοῦ Ἐμμανουὴλ Ν. Φραγκίσκου, «Πρόγραμμα σχεδιάσματα τοῦ Κοραῆ γιὰ μιὰ "Γραμματικὴ τῆς Γραικικῆς"», στὸν τόμο *Διήμερο Κοραῆ*, 29 καὶ 30 Ἀπριλίου 1983. Προσεγγίσεις στὴ γλωσσικὴ θεωρία, τὴ σκέψη καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κοραῆ, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα 1984, σσ. 70-82.

19. Βλ. Ἐμμανουὴλ Ν. Φραγκίσκου, *ὁ.π.*, σ. 79.

νουήλ Ν. Φραγκίσκος γράφει τὰ ἐξῆς: «Ὡστόσο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ [τέλη τοῦ 18ου, ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα] ξέρομε καλά ὅτι εἶχε πιά ἐνδοιασμούς καὶ θεωρητικὲς ἀναστολὲς ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα, ἴσως καὶ τὴ χρησιμότητα, σύνταξης μιᾶς νεοελληνικῆς Γραμματικῆς»²⁰ [καὶ αὐτὸ γιὰ λόγους ποὺ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος].

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ κάμω ἐδῶ εὐρύτερο λόγο γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν τριῶν χειρογράφων ἀπὸ ἄποψη οὐσίας. Θὰ ἤθελα μόνο νὰ διατυπώσω κάποιο συμπέρασμα ἀπὸ ὅσα εἶδαμε προηγουμένως. Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἀπὸ τὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἱερέα-διδασκάλου Παναγῆ/Μαρίνου Φωκᾶ (ποὺ εἶναι —ὅπως εἶδαμε— ἡ γλώσσα, ἡ φιλοσοφία καὶ ὁ ἄνθρωπος): ἀπὸ τὰ δύο ἀποσπάσματα γιὰ τὴν ἀξία καὶ τὴν παιδαγωγικὴ σημασία τῶν ἀπλῶν ἐλληνικῶν (τῶν νεοελληνικῶν, θὰ ἐλέγαμε σήμερα): ἀπὸ τὰ κεφάλαια τῆς Λογικῆς ἐπιστήμης ποὺ τὸν ἀπασχολοῦν καὶ ἀπὸ τὰ βιογραφικὰ σημειώματα γιὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ φιλοσόφους ποὺ παραθέτει στὸ τέλος τοῦ *Τί ἐστὶν Ἄνθρωπος*, προκύπτει ὅτι ὁ ἱερέας αὐτὸς καὶ διδάσκαλος ἔχει δεχθεῖ μὲ τρόπο ἀποτελεσματικὸν τὰ διδάγματα τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ προσπαθεῖ, μὲ τὶς μικρὲς του δυνάμεις, νὰ τὰ ἐφαρμόσει στὰ τρία αὐτὰ διδακτικὰ του βιβλία, πρὸς ὄφελος τῶν μαθητῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Ἰονίου.

Καὶ κάτι ἄλλο: τὰ διδακτικὰ αὐτὰ βοηθήματα ἔμειναν ἀνέκδοτα ἕως σήμερα, ἀλλά, μαζὶ μὲ τὶς Γραμματικὲς τοῦ Σοφιανοῦ καὶ τοῦ Καταρτζῆ ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως, ἀποτελοῦν ἀξιόλογες μαρτυρίες γιὰ τὶς ἀνανεωτικὲς προσπάθειες τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ στὸ περιβάλλον τῆς γλώσσας, τὸ μεγάλο αὐτὸ ζήτημα ποὺ τόσο ταλαιπώρησε τὸ Νεοελληνικὸ ἔθνος.

ΓΙΩΡΓΟΣ Γ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΤΟΣ

20. Βλ. Ἐμμανουήλ Ν. Φραγκίσκου, *αὐτόθι*.